

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Навчально-науковий інститут управління, психології та безпеки

Кафедра практичної психології

**Диспозиційні характеристики особистості як фактор навчальної
успішності студентів-психологів**

кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
спеціальності 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»
Ніцевич Олесі Володимирівни

Науковий керівник
доктор психологічних наук, доцент
Євген КАРПЕНКО

Рецензент
доктор психологічних наук, професор
Зоряна КОВАЛЬЧУК

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

« » _____ 2025 р., протокол №

Т.в.о. завідувача кафедри практичної психології
_____ **Євген КАРПЕНКО**

Львів
2025

Ніцевич Олеся. «Диспозиційні характеристики особистості як фактор навчальної успішності студентів-психологів».

Магістерська робота присвячена вивченню диспозиційних рис особистості, як фактора навчальної успішності студентів-психологів. Відтак, її метою є дослідження основних особливостей впливу диспозиційних характеристик на навчальну успішність студентів-психологів. Дана робота має теоретико-дослідницький характер.

У результаті проведеного емпіричного дослідження було вивчено основні диспозиційні характеристики студентів-психологів: провідні установки особистості, індивідуально-психологічні риси, готовність до ризику, особистісні диспозиції (екстраверсія, інтроверсія, нейротизм), рівень тривожності, а також встановлені кореляційні взаємозв'язки між певними диспозиційними характеристиками студентів-психологів.

Встановлені відмінності щодо рівня розвитку диспозиційних характеристик та їх співвідношення з рівнем навчальної успішності в студентів-психологів обох підгруп: студентів з високим та середнім рівнем навчальної успішності; студентів чоловічої та жіночої статті. Нами розроблено тренінгову програму по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактора навчальної успішності студентів-психологів

Результати дослідження можуть бути використані студентами, викладачами ВНЗ та психологами з метою профілактики можливої появи низького рівня навчальної успішності в студентів. Водночас, матеріал, отриманий у ході дослідження, може бути корисним в систематизації знань щодо підготовки до навчання студентів у ВНЗ та створенні моделі отримання високого рівня навчальної успішності студентів.

Ключові слова: диспозиція, диспозиційні характеристики, індивідуально-психологічні риси характеру, студентство, навчальна успішність.

Nitsevykh Olesia. «Dispositional characteristics of personality as a factor of academic performance of psychology students».

The master's thesis is devoted to the study of dispositional personality traits as a factor in the academic performance of psychology students. Therefore, its purpose is to study the main features of the influence of dispositional characteristics on the academic performance of psychology students. This work is of a theoretical and research nature.

As a result of the empirical research, the main dispositional characteristics of psychology students were studied: leading personality attitudes, individual psychological traits, risk taking, personal dispositions (extraversion, introversion, neuroticism), anxiety level, and correlations between certain dispositional characteristics of psychology students were established.

The differences in the level of development of dispositional characteristics and their correlation with the level of academic performance of psychology students of both subgroups: students with high and average academic performance; male and female students. We have developed a training program for the formation of skills to reduce anxiety as a factor in the academic performance of psychology students.

The results of the study can be used by students, university professors and psychologists to prevent the possible emergence of a low level of academic performance in students. At the same time, the material obtained in the course of the study can be useful in systematizing knowledge about preparing students for university studies and creating a model for obtaining a high level of academic performance.

Keywords: disposition, dispositional characteristics, individual psychological traits, students, academic performance.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
 РОЗДІЛ 1 ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСПОЗИЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ.....	11
1.1. Зміст поняття «диспозиція» та його особливості.....	11
1.2. Характеристика основних диспозиційних теорій особистості.....	13
1.3. Аналіз індивідуально-психологічних рис характеру, як базових диспозиційних характеристик особистості	17
Висновки до першого розділу.....	22
 РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ.....	24
2.1 Аналіз основних підходів до проблематики навчальної успішності студентів.....	24
2.2. Індивідуально-психологічні особливості вікового періоду студентства.....	27
Висновки до другого розділу.....	29
 РОЗДІЛ 3 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСПОЗИЦІЙНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОРУ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ- ПСИХОЛОГІВ.....	31
3.1. Характеристика вибірки та методологічної бази дослідження.....	31
3.2. Аналіз отриманих результатів дослідження	35
3.3. Кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.....	40
3.4.Тренінгова програма по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактору навчальної успішності студентів-психологів.....	54
Висновки до третього розділу.....	66
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання своєрідності прояву індивідуально-психологічних відмінностей в контексті життєдіяльності особистості було та залишається актуальним для вивчення на сьогоднішній день. Кожен з нас є неповторним в своїх психологічних характеристиках, рисах характеру, психофізіологічних даних, патернах поведінки та наборі неповторних здібностей. Саме цей набір індивідуальних якостей робить кожного відмінним від іншого. Весь процес самореалізації особистості базується на її своєрідних індивідуально-психологічних рисах. На основі попереднього досвіду, готовності до певної діяльності та прояву мотивації, особистість здобуває нові досягнення протягом життя.

Даний набір диспозиційних характеристик та їх наповнення визначає успішність самореалізації та розвитку особистості загалом. Визначним етапом в житті кожного є період студентства. Саме в цей період здобуваються ті знання, вміння та навички, які впливають на подальше професійне становлення особистості. Якість здобуття цих навичок базується на загальному рівні навчальної успішності студента, який в свою чергу залежить від багатьох факторів. Диспозиційні риси характеру студентів є одним із факторів впливу на рівень навчальної успішності. Проте, на сьогоднішній день не достатньо вивченим є питання того, які ж саме диспозиційні характеристики можуть бути основою формування високого рівня навчальної успішності.

Відтак, дана тематика є надзвичайно важливою для більш глибокого розгляду та вивчення. Важливим є визначення саме тих диспозиційних рис, які перешкоджають здобуттю високого рівня успішності та створюють перешкоди в процесі засвоєння професійних знань та вмінь. Актуальними залишаються питання щодо визначення таких рис з метою подальшої профілактики прояву низького рівня успішності в студентів. Виокремлення певних факторів (диспозиційних рис) які негативно впливають на навчальну успішність студентів надасть змогу більш глибоко зрозуміти природу навчальної успішності загалом.

Актуальність даної проблематики зумовлює вибір нами магістерського дослідження на тему: «Диспозиційні характеристики особистості як фактор навчальної успішності студентів-психологів».

Об'єкт дослідження: диспозиційні характеристики особистості.

Предмет дослідження: особливості впливу диспозиційних характеристик на навчальну успішність студентів-психологів.

Мета роботи полягає в дослідженні особливостей впливу диспозиційних характеристик на навчальну успішність студентів-психологів.

Наша робота полягає у реалізації наступних **завдань**:

1. Розкрити зміст поняття «диспозиція» та його особливості;
2. Надати характеристику основним диспозиційним теоріям особистості;
3. Проаналізувати індивідуально-психологічні риси характеру, як базові диспозиційні характеристики особистості;
4. Здійснити аналіз основних підходів до проблематики навчальної успішності студентів;
5. Розкрити індивідуально-психологічні особливості вікового періоду студентства;
6. Емпірично дослідити особливості впливу диспозиційних характеристик (диспозиційних рис) на навчальну успішність студентів-психологів.
7. Розробити тренінгову програму по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактору навчальної успішності студентів-психологів.

Гіпотези дослідження.

- ✓ Рівень розвитку тривожності та впевненості в собі впливає на рівень навчальної успішності в студентів-психологів.
- ✓ Готовність до ризику, як диспозиційна характеристика особистості студента-психолога є фактором впливу на навчальну успішність.
- ✓ Існують відмінності між диспозиційними рисами в студентів-психологів чоловічої та жіночої статі.
- ✓ Існує взаємозв'язок між такими диспозиційними рисами особистості: альтруїзм, готовність до ризику, нейротизм.

Методологія: вищезазначені завдання реалізовуватимуться на основі використання у магістерському дослідженні наступних **методів та методик:** теоретичний аналіз наукових робіт, тестування, статистичні методи обробки даних; **методики:** методика «Визначення установок особистості» Ф. Потьомкіна, 16-факторний особистісний опитувальник Р.Б. Кеттелла, методика «Діагностики міри готовності до ризику» Ф.П. Шуберта, «Особистісний опитувальник» Г. Айзенка, «Опитувальник шкала тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова»).

Наукова (теоретична) новизна дослідження полягає у виявленні основних диспозиційних характеристик (рис) студентів-психологів та особливості їх впливу на рівень навчальної успішності.

Практичне значення дослідження полягає у підготовці методичної бази для діагностики основних диспозиційних рис особистості; у розробці тренінгової програми по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактору навчальної успішності студентів-психологів.

Теоретичною основою роботи є фундаментальні положення щодо вивчення диспозиційних характеристик особистості представлені такими авторами: Г. Олпорт, Г. Айзенк, Р. Кеттел, Ж. Піаже, Дж. Келлі, К. Левін, А. Бандура, Б.Ф. Скінер, Д. Роттер, Ст. Штерн, М. Ахтінг, Л. Сонді; численні праці щодо вивчення диспозиційних рис характеру представлені такими авторами: Е. Фромм, К. Роджерс, Ю. Бензен, Е. Кречмер, К. Г. Юнг, А. Адлер, В. Райх; роботи вчених щодо вивчення проблематики навчальної успішності студентів представлені такими авторами: І. Кон, С. Серазон, І. Корнієнко, Г. Астафур.

Теоретична значущість полягає у систематизації та групуванні знань про диспозиційні характеристики особистості; розкритті основних підходів до проблематики навчальної успішності студентів; в розробці тренінгової програми по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактору навчальної успішності студентів-психологів.

Надійність і вірогідність досліджень забезпечувались використанням методів, що відповідали меті, завданням, гіпотезам, кількісним, якісним та кореляційним аналізом отриманих даних.

Структура роботи складається із вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1 ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДИСПОЗИЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ

1.1. Зміст поняття «диспозиція» та його особливості

Поняття «диспозиція» перекладається з англійської мови, як готовність об'єкта до певного поведінкового акту чи вчинку з певною послідовністю. В літературі можна зустріти тлумачення диспозиції, як певної схильності до дії, що завжди має свою своєрідну причину. Р. Олпорт в своїх працях зазначає, що певні риси характеру людини створюють набір певних схильностей до діяльності, яка може бути відображена певною реакцією на зовнішнє середовище. Важливе місце займає усвідомлення особистістю її рівня готовності до певної дії. Такі дії детермінуються попереднім досвідом людини [36, с. 98-112].

Вчений Мартін Ахтінг вивчав здатність особистості до одного з видів професійної діяльності. Певною мірою праці вченого надали базис для створення профорієнтаційних тестів та методик [49].

Диспозиція, як готовність до дії залежить від індивідуально-психологічних рис особистості. До таких рис можна віднести: тривожність, веселість, доброту, альтруїзм, негативізм, егоїзм, агресивність та інші. Пояснення людиною її диспозицій ґрунтується на минулому досвіді та задоволенні своїх мотивів діяльності. Внутрішній світ людини демонструється через її дії. Наявність свободи вибору надає людині вільний вияв власної діяльності. В багатьох випадках всі дії особистості можуть бути спрямовані на адаптацію до зовнішнього середовища. Всі диспозиції особистості утворюють концепцію життя [17, 61].

Диспозиція в більш глобальному аспекті має два напрямки трактування. Перший пояснює, що людина завжди характеризується стабільністю своєї поведінки, емоції та думок без впливу зовнішніх обставин. Інший напрям описує людину, як таку, що всі свої дії пов'язує із впливом чинників зовнішнього середовища. До таких чинників можна віднести вимоги

суспільства, соціальні стереотипи та установки, а також очікування соціуму щодо бажаної поведінки кожної окремо взятої особистості [54].

Основними представниками диспозиційного напрямку в загальній психології є такі вчені: Гордон Олпорт, Ганс Айзенк та Раймонд Кеттел. Психологи даного напрямку зазначали, що однією з основних особливостей особистості є систематичність та повторюваність поведінки, яка базується на певних вчинках. Поряд із вчинками, дослідники також надавали важливість думкам, емоціям, почуттям, які мають певну повторюваність. Виходячи із повторюваних вчинків думок та емоцій формується базис індивідуальності людини. Особистість має схильність проявляти свої індивідуальні особливості протягом всієї життєдіяльності [16, с. 221-229].

Раймонд Кеттел вказує на те, що найбільш стійкі властивості особистості називаються її рисами поведінки та характеру. Риси поведінки – це базові одиниці кожної людини, які систематично проявляються. Кожен із представників диспозиційного напрямку по-різному трактує кількість основних рис поведінки особистості [8].

Психолог Гордон Олпорт наголошував на тому, що кожна людина є унікальною по своїй природі. Відповідно її риси поведінки та характеру також є унікальними й неповторними. Він зазначав, що на поведінкові вияви особистості чинять вплив саме когнітивні та мотиваційні фактори. В теорії вченого знаходять своє поєднання два напрямки: гуманістичні погляди на природу людини та індивідуальний підхід до вивчення особистості. Гуманістичний підхід проявляється в спробах знайти шляхи для самореалізації особистості та її саморозвитку. Поведінка людини є результатом прояву її індивідуальних диспозиційних рис [3, 45].

Дослідник Ганс Айзенк за допомогою факторного аналізу здійснював спроби дослідити, які ж саме риси людини здійснюють вплив на поведінкові вияви особистості. Вчений визначив, що є три базові параметри, які детермінують поведінкові реакції та патерни особистості. До таких параметрів було віднесено [67]:

- ✓ Інтроверсію-екстраверсію.
- ✓ Стабільність-нейротизм.
- ✓ Психотизм-силу суперего.

Раймонд Кеттел визначив, що існує 16 індивідуальних рис особистості, які впливають на її поведінку. Вчений вказує на те, що за допомогою поєднання цих рис можна прогнозувати поведінку людини. Дана теорія зазнала критики, оскільки інші дослідники стверджували, що поведінка людини може піддаватись впливу та зумовлюватись сторонніми непередбачуваними чинниками. Це можуть бути зовнішні обставини та вимоги соціуму [31, с. 54-64].

Отже, поняття «диспозиція» перекладається з англійської мови, як готовність об'єкта до певного поведінкового акту чи вчинку з певною послідовністю. Диспозиція, як готовність до дії залежить від індивідуально-психологічних рис особистості. Основними представниками диспозиційного напрямку в загальній психології є такі вчені: Гордон Олпорт, Ганс Айзенк, Раймонд Кеттел.

1.2. Характеристика основних диспозиційних теорій особистості

Станом на сьогодні існує низка відомих диспозиційних теорій особистості різних дослідників. Розглянемо основні з них: диспозиційна теорія особистості Гордона Олппорта, теорія Ганса Айзенка, теорія особистісних рис.

Диспозиційна теорія особистості Гордона Олппорта була заснована автором в 1951 році. Дослідник стверджував, що розвиток особистості відбувається в процесі взаємодії з іншими людьми, оскільки первинно природою людини є саме її соціальне призначення. Гордон Олпорт вважав, що особистість завжди прагне до комунікації з соціумом, тим самим проходить процес адаптації та соціалізації [40, с. 393-399].

Згідно визначення автора, особистість – це своєрідна динамічна структура особливих мотиваційних сфер, стереотипів, установок, індивідуально-психологічних рис, що визначають особливість взаємодії особистості з

навколишнім світом. Особистість завжди прагне створювати нові стосунки з оточенням. Виходячи з цього, кожна людина є неповторною та володіє індивідуальним набором рис та потреб.

Гордон Олпорт надавав поняттю «риса особистості» наступне визначення: це диспозиція (готовність) поводитись певним чином в різноманітних ситуаціях. Риси людини визначають особливості її поведінки та прийняття рішень. Наприклад, риса комунікабельності буде сприяти тому, що людина в будь-яких обставинах зможе встановити контакт з іншими, підтримати розмову на різні теми, проявити доброзичливість, дружелюбність та підтримати будь-яку бесіду [10, 66].

Автор диспозиційної теорії особистості розподілив всі особистісні риси на дві категорії: основні риси та інструментальні риси. Основні риси є вродженими та генетично зумовленими, а інструментальні можуть формуватися протягом всього процесу життєдіяльності особистості під впливом різноманітних ситуаційних чинників. Основні та інструментальні риси є взаємопов'язаними між собою. Система таких рис формує базис особистості. Автор теорії зазначав, що досить часто соціум може стимулювати прояв одних рис та пригнічувати прояв інших рис в особистості.

Гордон Олпорт називав всі риси особистості диспозиціями. Автор виділив три типи таких диспозицій: центральні, кардинальні та вторинні. Кардинальними диспозиціями (рисами) володіє небагато осіб, оскільки це дуже стійка риса, яка проявляється в лідерів та видатних особистостей. Центральні диспозиції – це базові риси характеру людини, які є помітними для інших осіб. Вторинні диспозиції є не дуже помітними для соціуму та можуть змінюватись з плином часу [33, с. 112-119].

В контексті диспозиційної теорії особистості автор виділяв важливе поняття «пропріум», яке являє собою єдність всіх диспозиційних рис. Стадіями розвитку пропріуму є:

- ✓ Самоусвідомлення власного фізичного тіла.
- ✓ Усвідомлення власної ідентичності та формування самоповаги.

- ✓ Розвиток самосвідомості особистості.
- ✓ Розвиток образів: «Я-реальне» та «Я –ідеальне».
- ✓ Розвиток самоуправління.
- ✓ Стадія формування життєвих цілей.

Для зрілої особистості притаманними є такі особистісні диспозиції (риси): здатність до самоаналізу та самопізнання, здатність до абстрактного мислення, постійний саморозвиток. Для невротичної особистості притаманними є наступні риси: певна обмеженість мислення, ригідність, пасивність та інертність та нездатність до саморефлексії й саморозвитку [48, с. 32-57].

Доцільно розглянути теорію відомого вченого Ганса Айзенка, який звертав увагу на фундаментальні відмінності у поведінці різних особистостей. Ці відмінності він пояснював існуванням двох спрямованостей: екстраверсії та інтроверсії. Екстраверсія передбачає прагнення особистості до мотивації із зовнішнього світу, розгальмовану поведінку та активне включення в різноманітні форми активності та діяльності. Інтроверсія передбачає орієнтацію на джерело внутрішньої мотивації, загальмованість поведінки та низьким рівнем залученості в різноманітні форми активності та діяльності.

Ганс Айзенк зазначав, що екстраверсія та інтроверсія тісно пов'язані із наступними диспозиційними рисами особистості [20, с. 135-139]:

- ✓ Емоційність, активність. Ці риси пов'язані з темпераментом людини, а отже можуть мати прояв вже в дитячому віці та в період дорослішання.
- ✓ Тривожність. Дана диспозиційна риса особистості має зв'язок з рівнем нейротизму та демонструє вибір людиною певних поведінкових реакцій у відповідь на стресовий фактор.
- ✓ Дратівливість. Дана риса потребує активізації нервової системи особистості та характеризується, як якість темпераменту й реакція організму.
- ✓ Сором'язливість. Дана риса є пов'язаною із мотивацією до спілкування з іншими або ж прагненням до уникнення цього ж спілкування з оточуючими.

Концепція особистісних рис передбачає твердження про те, що всі люди володіють набором унікальних індивідуально-особистісних рис, що відрізняють їх одне від одного. Основним поняттям даної концепції є поняття «риси». Риси пояснюються в контексті даної теорії як координати поведінки людини, що визначають рівень її успішності в процесах адаптації та соціалізації. Автори теорії особистісних рис виділяють наступні ознаки риси, як певного психологічного конструкту чи координати особистості [39, с. 76-80]:

- ✓ Риса означає траєкторію загальної поведінки особистості.
- ✓ Риса може бути кількісно виміряна, що надає змогу співставити поведінкові тенденції кількох осіб загалом.
- ✓ Риса може містити в собі кілька інших рис, тим самим мати ієрархічну конструкцію.
- ✓ Риса є основою для життєдіяльності особистості.

Прояв багатьох індивідуально-психологічних рис було досліджено експериментально. В ході ряду експериментів було встановлено, що риси завжди мають причинно-наслідковий характер свого прояву. Проте, в разі виникнення нетипових ситуацій поведінка особистості може включати видозмінений прояв рис [63].

Згідно проведених досліджень Г. Дарлі та С. Бетсона, було встановлено, що 65 відсотків осіб можуть в нестандартній ситуації проявити зовсім інші риси поведінки, ніж зазвичай. Важливим аспектом є часові параметри, сторонні чинники та психоемоційний стан й самопочуття людини в конкретний період часу. Ситуаційні фактори можуть впливати на міру прояву певних особистісних рис. Так, наприклад, якщо особистість має риси тривожності, за одних умов вона може проявляти вищий рівень тривожності, а за інших умов – вже може проявити більш нижчий рівень тривожності. Дана особливість стосується всіх диспозиційних рис особистості. Людина – це істота соціальна, яка по своїй природі прагне до встановлення міжособистісних контактів з іншими і від якості такої взаємодії також може залежати рівень прояву особистісних рис [1].

Отже, в контексті основних диспозиційних теорій особистості, а саме: диспозиційна теорія особистості Гордона Олпорта, теорія Ганса Айзенка, теорія особистісних рис, висвітлено основні поняття щодо прояву індивідуально-психологічних диспозиційних рис. Прояв багатьох індивідуально-психологічних рис було досліджено експериментально. В ході ряду експериментів було встановлено, що риси завжди мають причинно-наслідковий характер свого прояву.

1.3. Аналіз індивідуально-психологічних рис характеру, як базових диспозиційних характеристик особистості

Поняття «характер» трактується, як індивідуально-своєрідне поєднання основних якостей особистості, що транслиують стосунки людини з навколишнім світом та проявляються в її поведінці й вчинках. Характер досить тісно пов'язаний із здібностями, вміннями та темпераментом особистості. Характер є стійкою характеристикою людини. Всі риси характеру формуються на основі певних стійких якостей темпераменту. Властивості характеру в свою чергу формують загальну спрямованість особистості та її світоглядні установки й переконання. Характер може дещо видозмінюватись протягом всього шляху життєдіяльності людини [9, с. 200-201].

Характер входить до структури особистості. Структура особистості - це її концептуальна модель, котра поєднує всі ієрархічні підструктури людини, що включають здібності та риси. Слово «характер» походить від грецького слова «charakter» й в дослівному перекладі означає «печатку» або ж «карбування» [62]. Характером називають певні якості особистості, що мають прояв в різних видах діяльності. Значну роль в формуванні характеру відіграє суспільство та певні життєві обставини, які впливають на формування її індивідуальних рис характеру. Важливо зазначити, що формування характеру відбувається в різноманітних соціальних групах, а саме: родина, сім'я, коло друзів, коло колег по роботі, студентські групи та інші. Досить часто певна соціальна група чи колектив створює відвідні умови для формування відповідних рис характеру.

Питання цінностей є дуже важливим в процесі формування характеру особистості. В кожному суспільстві наявними є свої цінності, а також людина впродовж життя вибудовує низку своїх власних внутрішньо-особистісних цінностей. Одним з основних компонентів характеру є також переконання людини. Система переконань має певну стійкість та довготривалість, а відтак впливає на формування стійких рис характеру. Спрямованість допомагає особистості в досягненні поставних цілей та самореалізації, як професійній, так й особистісній [5].

Розглянемо ще одну складову характеру – це інтереси. Інтереси бувають стійкими та досить глибокими. Глибинні інтереси демонструють стійкість та непохитність характеру, а також наполегливість. З інтересами пов'язаний процес постановки цілей в особистості та особливості подальшого досягнення цілей. За рисами характеру можна робити висновок щодо рівня прояву мотивації досягнення успіху та мотивації уникнення невдач [29, с. 141-149].

Багато авторів створювали класифікації типів характеру на основі його базових рис та принципу адаптації людини до навколишнього середовища. Особливість та успішність адаптації до навколишнього світу визначається наявністю впливу сторонніх зовнішніх факторів та психофізіологічними даними особистості. Виходячи з цього, дослідники розподіляли типології людей на основі психічних рівнів, що демонструють міру активності та адаптації до зовнішнього світу. В кожній особистості є свій неповторний набір індивідуально-психологічних якостей та рівень розвитку психічних функцій й здібностей. Від темпераменту та характеру залежить вибір шляху пристосування людини до навколишнього світу. Людина здійснює впливи на зовнішню дійсність з метою пристосування до неї [32].

Розглянемо більш детально поняття рис характеру особистості. Риси характеру є найбільш явним проявом типів характеру. Риси характеру криються у діях, свідомому виборі певних дій та реакцій. Саме по діях людини робиться висновок про її характер. Характер є явищем багатогранним та багаторівневим. Особливості поведінки людини називають її рисами характеру. Риса характеру

– це досить стійка форма поведінки особистості, яка має взаємозв'язок з певними ситуаціями.

Дослідник Ю. М. Орлов зазначає, що важливими є саме ті ситуації, які сприяють прояву рис характеру людини. За певними рисами характеру можна зробити ймовірний прогноз поведінки людини в подальшому. Однак слід додати, що поведінка людини не є механічно, а відтак існує лише прогнозована ймовірність поведінки, яка може змінитись під впливом різноманітних сторонніх факторів. Риси характеру включають певний тип мислення особистості, емоційно-вольову саморегуляцію та почуття загалом [12, с. 18-26].

Риси характеру формуються в залежності від мотивації особистості. Мотив поведінки може реалізовуватись в дії та закріплюватись в ній. С. Л. Рубінштейн описував те, що існують тенденції до певних дій, які проходять трансформацію та надалі формуються в риси характеру. Формування рис характеру розпочинається з формування мотиваційно-вольової сфери особистості. Найбільш загальні властивості рис характеру розміщуються на наступних полюсах [55]:

- ✓ Сила характеру – слабкість характеру. Це певний вид енергії, за допомогою якої людина чинить дії та досягає поставлених цілей. Сила характеру може проявлятись в рішучості.

- ✓ Твердість характеру – м'якість характеру. Проявляється в послідовності та рівні стійкості власних поглядів.

- ✓ Цілісність характеру – суперечливість характеру. Проявляється в співвідношення основних та другорядних рис характеру.

- ✓ Широта характеру – вузькість характеру.

Вагоме значення в формуванні рис характеру відіграють інтелектуальні здібності особистості. Такі характеристики, як: широта мислення, глибина мислення, гнучкість мислення, вміння аналізу та синтезу, впливають на вибір певних поведінкових патернів особистості. Саме те, як особистість проявляє власні інтелектуальні здібності буде залежати від її характеру та навпаки характер буде формуватися під впливом розумових здібностей. Досягнення

мети залежить від вміння особистості проявити свої розумові здібності та досягти успіху. Всі риси характеру є пов'язаними між собою в певній закономірності. Їх можна розподілити на дві великі групи: основні риси характеру та другорядні риси характеру [64, с. 197-205].

Характер особистості знаходить свій прояв в наступних системах відношень:

- ✓ В особливості відношення до інших осіб
- ✓ В особливості відношення до власної справи.
- ✓ В особливості відношення до самого себе.
- ✓ В особливості відношення до своєї власності (майна).
- ✓ У відношенні до суспільства загалом.

Основним базисним ядром характеру є темперамент. В науковій літературі можна знайти кілька підходів щодо співвідношення поняття характеру та темпераменту, а саме [28]:

- ✓ Повне ототожнення характеру особистості та її темпераменту. Представниками такого підходу є Е. Кречмер та А. Ружицький.
- ✓ Повне відмежування характеру від темпераменту. Представниками такого підходу є П. Вікторов та В. Віреніус.
- ✓ Пояснення темпераменту, як елементу характеру особистості. Таку думку висловлювали С. Л. Рубінштейн та С. Городецький.
- ✓ Розуміння темпераменту, як природного ядра для формування характеру особистості. Таку думку висловлювали Л. С. Виготський та Б. Г. Ананьєв [с. 147-152].

Темперамент та характер особистості можуть проявлятися в процесі її життєдіяльності. Від типу нервової системи можуть залежати досить багато поведінкових реакцій особистості. Риси характеру та риси темпераменту є взаємопов'язаними між собою. Характер не є вродженим, а от тип нервової системи, який є базисом для темпераменту, є вродженим явищем. Риси характеру можна поділити на: типові, професійні та вікові. Ці риси

характеризуються певною пластичністю, а темперамент є більш сталим явищем [23, 24].

К. Юнг створив модель типологій характерів людини та визначив два типи характерів [42]:

- ✓ Екстравертований тип характеру. Він проявляється в тому, що особа є спрямованою на навколишню дійсність. Мотивацію така особа черпає із зовнішнього світу. Досить часто в поведінці вона проявляє активність, ініціативність, дружелюбність та гнучкість.

- ✓ Інтровертований тип характеру. Він проявляється в тому, що людина більше уваги приділяє своєму внутрішньому світу та звідти черпає енергію й мотивацію. До характеристик такої людини можна віднести: замкнутість, самотійність, схильність до самоаналізу.

Згідно ступеня прояву рис характеру, виділяють явні та приховані риси. Явні риси досить часто проявляються в поведінкових тенденціях особистості. Приховані риси мають прояв лише під впливом певних факторів: психотравм, сильного стресу, внутрішньо особистісних конфліктів. Загалом виділяють такі основні риси характеру [46, с. 112-119]:

- ✓ Негативні риси характеру: хитрість, зарозумілість, жадність, конфліктність, боязкість, тривожність, пихатість, байдужість, егоїзм, жорсткість, брехливість, лінь, нахабство, неорганізованість, схильність до заздрощів та інші.

- ✓ Нейтральні та позитивні риси характеру: сором'язливість, самокритичність, принциповість, почуття гумору, наполегливість, рішучість, дружелюбність, комунікабельність, схильність до ризику, сильна воля, цілеспрямованість, щедрість, порядність, життєрадісність, креативність, акуратність, вміння слухати, емпатійність [21, с. 461-464].

В структурі особистості саме характер займає центральне місце. Характер здійснює вплив на всі психічні пізнавальні процеси: мислення, пам'ять, уяву, увагу, сприйняття. Емоційно-вольова сфера особистості також зазнає впливу рис характеру. Характер є досить стійким утворення в людини, а відповідно

може змінюватись лише в разі потужних впливів: хвороба, травма, сильний стрес, життєва криза розвитку та інші. Також важливо зазначити, що риси характеру можуть формуватися під впливом цілеспрямованого самовиховання, особливо в підлітковому віці. Риси характеру можуть піддаватись тренуванню та вдосконаленню [15, с. 89-98].

Відтак, поняття «характер» трактується, як індивідуально-своєрідне поєднання основних якостей особистості, що транслують стосунки людини з навколишнім світом та проявляються в її поведінці й вчинках. Характер досить тісно пов'язаний із здібностями, вміннями, мотивацією та темпераментом особистості. Характер є стійкою характеристикою людини. Згідно ступеня прояву основних диспозиційних рис характеру, виділяють явні та приховані риси. Також вирізняють негативні та позитивні (нейтральні) риси характеру.

Висновки до першого розділу

Поняття «диспозиція» перекладається з англійської мови, як готовність об'єкта до певного поведінкового акту чи вчинку з певною послідовністю. Диспозиція, як готовність до дії залежить від індивідуально-психологічних рис особистості. Основними представниками диспозиційного напрямку в загальній психології є такі вчені: Гордон Олпорт, Ганс Айзенк, Раймонд Кеттел.

В контексті основних диспозиційних теорій особистості, а саме: диспозиційна теорія особистості Гордона Олпорта, теорія Ганса Айзенка, теорія особистісних рис, висвітлено основні поняття щодо прояву індивідуально-психологічних диспозиційних рис. Прояв багатьох індивідуально-психологічних рис було досліджено експериментально. В ході ряду експериментів було встановлено, що риси завжди мають причинно-наслідковий характер свого прояву.

Відтак, поняття «характер» трактується, як індивідуально-своєрідне поєднання основних якостей особистості, що транслують стосунки людини з навколишнім світом та проявляються в її поведінці й вчинках. Характер досить тісно пов'язаний із здібностями, вміннями, мотивацією та темпераментом

особистості. Характер є стійкою характеристикою людини. Згідно ступеня прояву основних диспозиційних рис характеру, виділяють явні та приховані риси. Також вирізняють негативні та позитивні (нейтральні) риси характеру.

РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

2.1 Аналіз основних підходів до проблематики навчальної успішності студентів

Успішність студента вважається одним із основних показників рівня отриманих знань, засвоєння професійно-важливих вмінь та навичок. Також рівень успішності студента є вагомим показником успішності певного навчального закладу. Майбутнє професійне зростання та становлення особистості професіонала залежить від рівня його академічної успішності [13, с. 247-254].

Досить багато дослідників звертають увагу на розробку ефективних стратегій формування, розвитку та належної підтримки навчального процесу в освітньому закладі. В даних стратегіях необхідним елементом є виділення певних факторів, які можуть чинити вплив на рівень успішності студентів. Питання покращення навчального процесу є актуальним для подальшого розвитку суспільства загалом. Невід'ємною складовою стратегії підтримки навчального процесу є формування дієвої мотиваційної системи для студентів. Якісне дослідження та розуміння особливостей процесів отримання високої академічної успішності можуть детермінувати покращення рівня освітніх стандартів щодо навчального процесу у вищих навчальних закладах [7, с. 82-86].

Поняття «академічна успішність студента» трактується як певний рівень отриманих результатів щодо навчальної діяльності самого студента. Також академічна успішність ототожнюється із рівнем успішності студента в період отримання ним підсумкових оцінок з навчальних предметів, рівня досягнення прогресу в засвоєнні навчального курсу [18, с. 54-61].

Дослідники Т. Йорк, К. Гібсон та С. Ранкін зазначають, що поняття академічної успішності має досить суперечливе трактування, оскільки це поняття є досить мінливим та піддається впливу багатьох ситуаційних факторів. Т. Йорк виділяє кілька складових елементів академічної успішності [25]:

- ✓ Академічні досягнення.
- ✓ Освітньо-цільова діяльність студента.
- ✓ Рівень задоволення студента від навчання.
- ✓ Отримання бажаних результатів навчання.
- ✓ Рівень засвоєння знань, формування вмінь та навичок.
- ✓ Наполегливість.
- ✓ Досягнення освітніх результатів.
- ✓ Рівень успішності після закінчення вищого навчального закладу [34, с. 131-144].

К. Гібсон звертає увагу на те, що рівень знань, вмінь та навичок в студентів перед стартом навчання є різний, відповідно це впливатиме на рівень їх подальшої навчальної успішності. Протягом процесу навчання рівень академічної успішності може змінюватись [11, с. 33-43].

Вчений Н. Чой описує важливість поточного балу, отриманого студентом наприкінці навчання та перед отриманням диплому. Вчений вважає, що лише цей показник є вагомим та демонструє справжній рівень академічної успішності студента. Виходячи з цього, академічна успішність дорівнює академічним досягненням, що демонструється загальним середнім балом конкретно взятого студента. Проте, слід звертати увагу також на можливі розбіжності між рівнем засвоєних знань та отриманим середнім балом. Справжні навички та знання доцільно оцінювати в процесі їх практичного професійного використання [27, 30, 38].

М. Головка наголошував на важливості застосування відповідних психодіагностичних методів з метою вивчення академічної успішності та академічної обдарованості. Академічна обдарованість виділяє певних студентів та проявляється студентом в його талантах та здібностях [60, с. 210-213].

Багато вчених пояснюють академічну успішність лише з позиції певних академічних досягнень. В навчальних закладах проводиться системний аналіз отриманих середніх балів здобувачами освіти та на основі цього аналізується рівень успішності певних навчальних груп. Проте, мало уваги приділяється

складовим компонентам академічної успішності. Для здобувачів освіти досить важливим мотиваційним фактором є професійне зростання.

С. Ранкін виділяє низку факторів академічної успішності студентів [41, 50]:

- ✓ Попередні навчальні досягнення студентів.
- ✓ Фізіологічні та демографічні характеристики студентів.
- ✓ Індивідуально-психологічні характеристики студентів.
- ✓ Форма навчання студентів.

Н. Чой виділяє наступні фактори впливу на академічну успішність студентів [65, с. 92-97]:

- ✓ Наявність студентського інтересу до навчання.
- ✓ Наявність стресу та тривоги.
- ✓ Рівень зайнятості.
- ✓ Емоційно-вольові характеристики студента.
- ✓ Мотивація досягнення успіху та уникнення невдач [37, с. 194-209].

О. Г. Виноградов зазначає, що особливості саморегуляції особистості студента є основним прогностичним фактором впливу на його академічну успішність. Саморегуляція дозволяє студенту докладати зусилля для досягнення високих результатів в навчанні [47].

Х. В. Язева наголошує на тому, що саме навчальна мотивація є основним фактором впливу на формування академічної успішності. Мотивація визначає напрямок навчання студента та рівень отримання задоволеності від досягнення достатніх результатів в навчальній діяльності. Мотивація здійснює вплив на загальний моральний стан особистості студента та визначає рівень фрустраційної толерантності. Студенти з високим рівнем мотивації досягнення успіху сприймають успіх, як результат власних дій, а невдачі, як результат недостатності прикладених зусиль для досягнення успіху [22, с. 222-229].

Важливим аспектом є те, що кожен навчальний заклад має створювати безпечні та комфортні умови для досягнення студентами високого рівня

академічної успішності. Сюди можна віднести профілактику булінгу, створення сприятливого та позитивного соціально-психологічного клімату.

Таким чином, поняття «академічна успішність студента» трактується як певний рівень отриманих результатів щодо навчальної діяльності самого студента. Також академічна успішність ототожнюється із рівнем успішності студента в період отримання ним підсумкових оцінок з навчальних предметів, рівня досягнення прогресу в засвоєнні навчального курсу. Одними із найважливіших факторів впливу на формування рівня академічної успішності є: мотивація, особистісний розвиток, саморегуляція, психологічний комфорт студента, індивідуально-психологічні особливості студентів та наявність попередньо здобутих знань, вмінь та навичок.

2.2. Індивідуально-психологічні особливості вікового періоду студентства

Віковий період студентства припадає на період юнацтва. В юнацькому періоді відбувається становлення особистості та формування базових особистісних життєвих поглядів, переконань й установок. В даному віковому періоді завершується процес формування зрілої особистості з чіткою життєвою позицією та індивідуально-психологічними особливостями [51, с. 32-61].

Вчений І. Кон стверджував, що в юнацькому віці формується здатність до саморефлексії та самоаналізу. Поряд з цим формується усвідомлення власних позитивних та негативних якостей загалом. Дослідник зазначав, що саме в юнацькому віці з'являється тривожність, як риса характеру, яка може досить часто проявлятися в поведінці. Особистість починає процес входження до певної соціальної групи і в разі, якщо в цьому процесі виникають труднощі, то рівень тривожності підвищується. В період юнацтва такими групами є саме студентські групи. Студентське життя для юнака є новим етапом розвитку та формування його особистості [4, 53].

Дослідник Б. Ананьєв вважав, що юнацький вік є сензитивним періодом для пошуку власного сенсу життя та свого призначення. На цьому віковому періоді життя формується соціальна зрілість на основі рівня залученості до колективу та соціуму загалом. Юнаки часто замислюються про своє призначення та професійний шлях, що сприяє початку формування професійної свідомості та подальше становлення професіонала. Проте, з'являється тривожність з приводу подальшого працевлаштування та реалізації себе в певній професійній сфері. В зв'язку з цим виникає стрес та занепокоєння, що є показником норми для даного вікового періоду [2, с. 224-247].

Е. Еріксон стверджував, що в юнацькому періоді відбувається становлення ідентичності особистості. Студенти замислюються над власним місцем в суспільстві, вчаться сприймати себе з огляду на всі позитивні та негативні сторони. Виходячи з цього, в період студентства завершує своє формування самооцінка особистості, відбувається пізнання себе крізь призму залученості в соціальну групу [6, 56, 68].

Соціолог І. Блохіна вважає, що в разі недостатності життєвого досвіду та наявності труднощів в формуванні соціальної ідентичності в студентів, виникає ситуативна та особистісна тривожність. Дослідниця виокремила новий вид тривожності в студентів під назвою – передекзаменаційна тривожність. Така тривожність виникає перед здачею екзаменів, заліків та модулів. Експериментально досліджено, що студенти, котрі володіють високим рівнем розвитку передекзаменаційної тривожності також мають високий рівень прояву егоцентричності [57, с. 663-676].

Вчений Н. Ю. Діомідова зазначає, що студентську тривожність можна розподілити на три види, а саме [35, с. 42-44]:

- ✓ Екзаменаційна тривожність. Передбачає реальну причину для тривожності та її когнітивну оцінку.
- ✓ Екзаменаційне збудження. Передбачає наявність когнітивної оцінки тривоги студента та його емоційних переживань.

✓ Емоційне збудження. Виникає внаслідок екзаменаційної тривожності та передбачає емоційний відгук на ситуацію екзамену.

Згідно проведених досліджень, було встановлено, що висока академічна успішність в студентів корелює із високою екзаменаційною тривожністю, нервозністю, агресивністю та збудливістю. Студенти в яких екзаменаційна тривожність є нижчою, мають нижчу академічну успішність [19, 58, 59].

І. О. Корнієнко стверджує, що важливість певного виду екзамену може змінюватись в процесі навчання. Важливе місце в даному випадку посідають ситуаційні фактори впливу. Автором було проведено низку досліджень щодо вивчення тривожності студентів в період пандемії Covid 19. Як результат, було визначено, що пандемія впливала на підвищення тривожності в студентів. Ще одним чинником появи тривожності в студентів є військовий стан на території України, періодичні обстріли та напружена ситуація в країні [52, с. 60-65].

Таким чином, студентський вік є надзвичайно важливим та своєрідно складним віковим періодом розвитку особистості, що припадає на період юнацтва. В даному віковому періоді завершується процес формування зрілої особистості з чіткою життєвою позицією та індивідуально-психологічними якостями. В періоді юнацтва відбувається формування та становлення професійної самосвідомості та особистісних переконань, що визначають подальший світогляд студентів.

Висновки до другого розділу

Поняття «академічна успішність студента» трактується як певний рівень отриманих результатів щодо навчальної діяльності самого студента. Також академічна успішність ототожнюється із рівнем успішності студента в період отримання ним підсумкових оцінок з навчальних предметів, рівня досягнення прогресу в засвоєнні навчального курсу. Одними із найважливіших факторів впливу на формування рівня академічної успішності є: мотивація, особистісний розвиток, саморегуляція, психологічний комфорт студента, індивідуально-

психологічні особливості студентів та наявність попередньо здобутих знань, вмінь та навичок.

Студентський вік є надзвичайно важливим та своєрідно складним віковим періодом розвитку особистості, що припадає на період юнацтва. В даному віковому періоді завершується процес формування зрілої особистості з чіткою життєвою позицією та індивідуально-психологічними якостями. В періоді юнацтва відбувається формування та становлення професійної самосвідомості та особистісних переконань, що визначають подальший світогляд студентів.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСПОЗИЦІЙНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОРУ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

3.1. Характеристика вибірки та методологічної бази дослідження

Для послідовності та систематичності в роботі було визначено основні завдання емпіричного дослідження:

1. Визначення об'єкта, предмета та мети емпіричного дослідження.
2. Визначення гіпотез емпіричного дослідження.
3. Формування вибірки та здійснення її опису.
4. Підбір відповідного діагностичного інструментарію з подальшим описом кожної методики.

У нашому дослідженні взяли участь 60 студентів-психологів, котрі навчаються на факультеті психології. Для проведення психодіагностичного дослідження було обрано кілька академічних груп з метою забезпечення наявності різного рівня академічної успішності в студентів. З метою проведення подальшого порівняльного аналізу нашу вибірку було поділено на дві групи: 30 студентів-психологів з високим рівнем успішності та 30 студентів-психологів з середнім рівнем успішності. Характеристика вибірки за віком за статтю: студенти віком від 17-ти до 26-ти років; 28 осіб чоловічої статі та 32 осіб жіночої статі. Для студентів-психологів було проведено попередню ознайомчо-інформативну бесіду щодо проведення наступного психодіагностичного тестування. Стимульний матеріал по кожній із методик було оформлено в загальний бланк для проведення психодіагностичного дослідження (див. дод. А).

В нашому емпіричному дослідженні використані наступні методики: методика «Визначення установок особистості» Ф. Потьомкіна, 16-факторний особистісний опитувальник Р.Б. Кеттелла, методика «Діагностики міри готовності до ризику» Ф.П. Шуберта, «Особистісний опитувальник» Г. Айзенка, «Опитувальник шкала тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова»).

Методику визначення установок особистості розробила О. Ф. Потьомкіна. В даному тесті пропонується дві шкали: альтруїзм та егоїзм. За допомогою ключа методики співставляються отримані сирі бали відповідно по кожній із шкал. Чим більше набрана сума балів перевищує 10 балів, тим більше в суб'єкта виражений альтруїзм, бажання допомогти людям, і навпаки, чим менша сума балів від 10, тим більше у суб'єкта виражена егоїстична тенденція.

Для діагностики особистісних ресурсів лідерства нами використано 16-факторний особистісний опитувальник Р. Б. Кеттелла. Даний тест спрямований на вивчення рівня розвитку особистісних рис. Опитувальник Р. Кеттелла налічує 105 запитань, кожне із яких має по 3 варіанти відповідей: а, б, с. Отримавши готові відповіді досліджуваних, результати даного опитувальника опрацьовуються наступним чином: за кожною шкалою підраховуємо кількість сирих балів за допомогою ключа методики. Якщо відповідь не співпадає із ключем то це – 0 балів, якщо співпадає із ключем – 2 бали (у випадку а, с), якщо співпадає б із ключем – 1 бал. Далі отримані сирі бали за кожною шкалою переводимо у стени за допомогою спеціальної таблиці стенів, де 4-6 стенів - це низькі результати, 7-8 – середній рівень, 9-12 – високі. За кожною із 16-ти шкал, там 17-тою шкалою правдивості відповідей отримуємо стени й відповідний рівень розвитку діагностованих рис особистості. В даній методиці представлено 16 шкал. Під час розробки опитувальника американський психолог Р.Б.Кеттел виходив з уявлення про те, що відповіді на запитання - не інтроспективні дані, а деякі характеристики поведінки, з урахуванням яких можна прогнозувати поведінку людини в певних ситуаціях. Кеттелл, вважаючи, що найбільш адекватною для опису особистості є процедура факторного аналізу, припускав, що всі акти поведінки можуть бути описані за допомогою відповідного прикметника. На основі аналізу цих прикметників відносно ситуацій, яких вони можуть стосуватися, виділені три групи факторів, що характеризують дані про людину і які отримуються за допомогою відповідей про самого себе (Q-дані, questionnaire-data), дані спостережень (I-дані, life-data) і дані об'єктивних тестових досліджень (Т-дані, test-data). Для кожної з трьох груп Кеттелл

розробив спеціальні засоби виміру, припускаючи, що результати аналізу цих різноманітних даних будуть узгоджуватися між собою. Відтак, автором методики було виділено 16 основних факторів.

Методика «Діагностики міри готовності до ризику» Ф.П. Шуберта спрямована на вивчення рівня можливого прояву схильності до ризикованої поведінки в особистості. Тест включає 25 запитань та 5 можливих варіантів відповідей на кожне з них. Обробка та інтерпретація результатів здійснюється згідно ключа методики: менше - 30 балів — обережність, від -10 до +10 балів — середні значення показники схильності до ризику, більше +20 балів — схильність до ризику. Висока готовність до ризику супроводжується низькою мотивацією до уникнення невдач (захистом). Готовність до ризику достовірно пов'язана прямо пропорційно з числом допущених помилок. Схильність до ризику має свої особливості, а саме [44]:

- ✓ з віком готовність до ризику знижується;
- ✓ у більш досвідчених робітників готовність до ризику нижча, ніж у недосвідчених:
- ✓ у жінок готовність до ризику реалізується за більш чітко визначених умов, ніж у чоловіків;
- ✓ у військових командирів і керівників підприємств готовність до ризику вища, ніж у студентів;
- ✓ зі зростанням відчуження особистості в ситуації внутрішнього конфлікту збільшується готовність до ризику;
- ✓ в умовах групи готовність до ризику проявляється сильніше, ніж до дій поодинці, і залежить від групових очікувань.

Особистісний опитувальник Айзенка – це серія з кількох авторських опитувальників, спрямованих на діагностику особистості, та виявлення темпераментних характеристик. Опитувальний опублікований в 1963 році та містить 57 питань, 24 з яких спрямовані на виявлення екстраверсії-інтроверсії та на оцінку емоційної стабільності-нестабільності (нейротизму), решта 9 складають контрольну групу питань, призначену для оцінки щирості

випробуваного, його ставлення до обстеження та достовірності результатів. Даний тест був апробований автором на 700 солдатах та автор дійшов висновку, що всю сукупність характеристик, що описують людину можна уявити у вигляді двох основних чинників: екстраверсії (інтроверсії) і невротизму. Перший із цих факторів біополярний і представляє характеристику індивідуально-психологічного складу людини, крайні полюси якої відповідають орієнтації особистості або на світ зовнішніх об'єктів (екстраверсія), або на суб'єктивний внутрішній світ (інтроверсія). Вважають, що екстравертам властиві товариськість, імпульсивність, гнучкість поведінки, велика ініціативність (але мала наполегливість) і висока соціальна пристосовуваність. Інтровертам навпаки, притаманні нетовариськість, замкнутість, соціальна пасивність (при досить великій наполегливості), схильність до самоаналізу та утруднення соціальної адаптації.

Інтерпретація результатів здійснюється згідно ключа методики. При аналізі результатів дослідження необхідно притримуватись таких орієнтирів: екстраверсія – інтроверсія: 12 балів – середнє значення, не менше, ніж 15 балів – екстраверт, не менше 19 балів – яскравий екстраверт; не більше 9 балів – інтроверт; не більше 5 балів – глибокий інтроверт; невротизм: 9-13 балів – середнє значення; не менше 15 балів – високий рівень невротизму; не менше 19 балів – дуже високий рівень невротизму; не більше 7 балів – низький рівень невротизму [43, с. 112-115].

«Опитувальник шкала тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова) призначений для визначення проявів тривожності в особистості, який був опублікований в 1953 році. Дана методика складається з 50 тверджень, на які необхідно надати відповідь «так» або ж «ні». Обробка результатів здійснюється за допомогою ключа методики. У твердженнях 1-37 підраховується кількість відповідей «Так», у твердженнях 38-50 - кількість відповідей «Ні». Відповіді «Не знаю» підраховуються в усіх твердженнях і кількість їх ділиться на 2. Рівень тривожності визначається сумою цих трьох показників. Відтак, до 15 балів - низький рівень тривожності, 16-20 балів -

нижче середнього, 21-23 бали – середній рівень тривожності, 24-27 балів - вище середнього, 28-50 балів – високий рівень тривожності. Тривожність демонструє рівень здатності до досягнення мети та особливості вибору особистістю шляхів досягнення власних цілей.

Отже, для досягнення мети і підтвердження або ж спростування гіпотез було обрано ряд методик: методика «Визначення установок особистості» Ф. Потьомкіна, 16-факторний особистісний опитувальник Р.Б. Кеттелла, методика «Діагностики міри готовності до ризику» Ф.П. Шуберта, «Особистісний опитувальник» Г. Айзенка, «Опитувальник шкала тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова»). Також сформовано відповідну вибірку для проведення емпіричного дослідження. Обрані методики та вибірка відповідають меті й предмету емпіричного дослідження.

3.2. Аналіз отриманих результатів дослідження

Після проведення психодіагностичного дослідження нами отримані відповідні результати, котрі для зручності внесені в загальну таблицю (див. дод. Б). За допомогою використання статистичних методів обробки даних, знаходимо визначення середнього показника по кожному із досліджуваних параметрів та отримуємо загальні показники щодо рівня розвитку диспозиційних характеристик студентів-психологів. Загальні середні значення розміщені в таблиці (див. дод. В).

Розглянемо отримані показники щодо вивчення провідних установок в студентів-психологів за допомогою методики «Визначення установок особистості» Ф. Потьомкіна (див. рис. 3.2.1.).

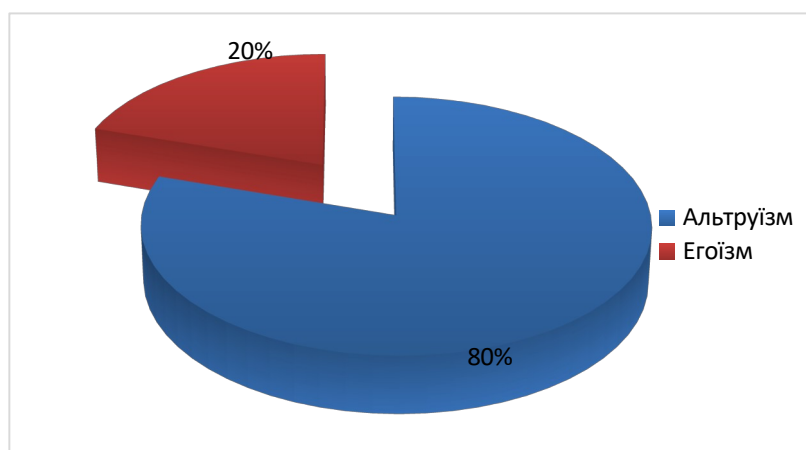

Рис. 3.2.1. Співвідношення отриманих відсоткових даних щодо вивчення провідних установок в студентів-психологів

На даній діаграмі проілюстровано, що домінуючим видом установки є саме установка альтруїзму, за якою отримано 80 % відсотків позитивних відповідей у досліджуваних студентів. Лише 20 % студентів-психологів отримали вищі бали щодо домінування установки егоїзму. Наявність альтруїзму проявляється в бажанні контактувати з іншими, в любові до інших людей загалом, у вмінні проявляти турботу та щирий інтерес до інших, а також в готовності прийти на допомогу в разі необхідності.

Розглянемо отримані середні бали щодо вивчення індивідуально-психологічних диспозиційних рис в студентів за допомогою методики 16-факторного особистісного опитувальника Р.Б. Кеттелла (див. табл. 3.2.1.).

Таблиця 3.2.1.

Середні бали отримані щодо вивчення індивідуально-психологічних диспозиційних характеристик в студентів-психологів

Шкали методик	Отриманий середній бал	Рівень розвитку показника
Циклотомія-шизотомія	6 балів	Низький рівень
Абстрактність-конкретність мислення	2 бали	Низький рівень
Емоційна зрілість-незрілість	5 балів	Низький рівень
Домінантність-	8 балів	Середній рівень

підкорюваність		
Сургенція-десургенція	9 балів	Високий рівень
Сила Суперего	9 балів	Високий рівень
Рішучість-нерішучість	7 балів	Середній рівень
Чутливість-нечутливість	4 бали	Низький рівень
Підозрілість- довірливість	4 бали	Низький рівень
Непрактичність- практичність	5 балів	Низький рівень
Заподатливість-наївність	6 балів	Низький рівень
Впевненість- невпевненість	7 балів	Середній рівень
Радикалізм-консерватизм	7 балів	Середній рівень
Незалежність-залежність	4 бали	Низький рівень
Самооцінка	8 балів	Середній рівень
Напруженість- розслабленість	9 балів	Високий рівень

В студентів-психологів отримані середні бали щодо рівня прояву наступних рис: домінантності-підкорення, рішучості-нерішучості, впевненості-невпевненості, радикалізму-консерватизм та самооцінки. Отримані середні бали вказують на те, що певна риса може проявлятися в більшій чи меншій мірі в залежності від впливу ситуаційних факторів. Також згідно отриманих низьких та високих балів, в студентів наявними є такі диспозиційні риси: шизотомія, конкретність мислення, емоційна незрілість, сургенція, сила Суперего, нечутливість, довірливість, практичність, наївність, залежність та напруженість.

Індивідуально-психологічні риси в студентів-психологів можуть мати місце, як в процесі повсякденного спілкування в контексті навчальної групи, так і за межами навчального закладу. В колі родини та друзів студенти можуть

демонструвати одні індивідуально-психологічні риси, а в студентській групі – інші. Проте, ті риси, які є стійкими, будуть мати прояв досить часто та не будуть залежати від соціальної ситуації перебування особистості студента.

Згідно вивчення готовності до ризику за допомогою методики «Діагностики міри готовності до ризику» Ф.П. Шуберта, отримані наступні значення (див. рис. 3.2.2.).

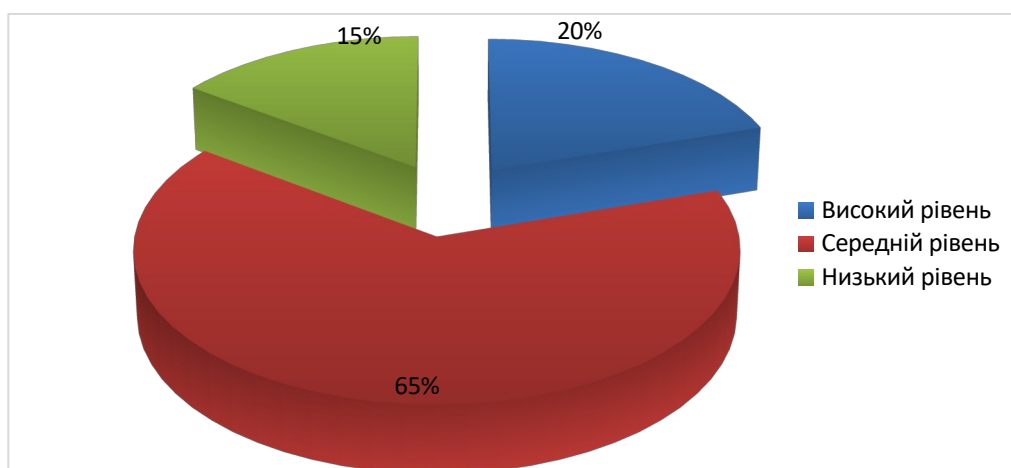

Рис. 3.2.2. Співвідношення отриманих відсоткових даних щодо вивчення рівня готовності до ризику в студентів-психологів

Згідно отриманих даних, доцільно зазначити, що більшість студентів володіє середнім рівнем розвитку готовності до ризику – 65 %, надалі 20 % студентів володіє високим рівнем розвитку готовності до ризику та 15 % студентів володіє низьким рівнем готовності до ризику. Готовність до ризику може проявлятися в студентів, як успішна стратегія поведінки для досягнення поставленої мети та здобуття високого рівня навчальної успішності.

Готовність до ризику, як особистісна диспозиційна характеристика студентів, буде завжди визначати вектор поведінки в невизначеній ситуації та нестандартних зовнішніх умовах. Проте, важливо зазначити, що готовність до ризику може залежати від попереднього досвіду особистості, а саме: чи раніше була схожа поведінка та яка міра її успішності, власні знання, вміння та навички, попередній невдалий досвід, судження інших та власні міркування про власну особистість.

Розглянемо отримані середні бали щодо вивчення особистісних рис за допомогою «Особистісного опитувальника» Г. Айзенка (див. табл. 3.2.2.).

Таблиця 3.2.2.

Середні бали отримані щодо вивчення особистісних рис в студентів-психологів

Шкали методик	Отриманий середній бал	Рівень розвитку показника
Інтроверсія-екстраверсія	10 балів	Низький рівень екстраверсії; високий рівень розвитку інтроверсії
Нейротизм	15 балів	Середній рівень

Згідно отриманих даних, можна зробити висновок про те, що в студентів-психологів домінуючою особистісною рисою є саме інтроверсія. Також студенти характеризуються середнім рівнем розвитку нейротизму. Виходячи з отриманих даних, можна стверджувати, що для студентів притаманним є зосередження більше на власному внутрішньому світі, ніж на зовнішньому. Зміна настрою, поява фрустраційних переживань та тривожності можлива під дією впливу певних факторів, оскільки за шкалою нейротизму отриманий середній бал.

Високий рівень розвитку нейротизму може сформувати постійну тривожність та низьку опірність до стресів. Як результат цього, рівень навчальної успішності студентів буде знижуватись. Студенти, з низьким рівнем розвитку нейротизму є більш стресостійкими та фрустраційно толерантними загалом.

Щодо вивчення рівня розвитку тривожності, як особистісної диспозиційної риси за допомогою «Опитувальника шкали тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова»), отримані наступні співвідношення (див. рис. 3.3.3.).

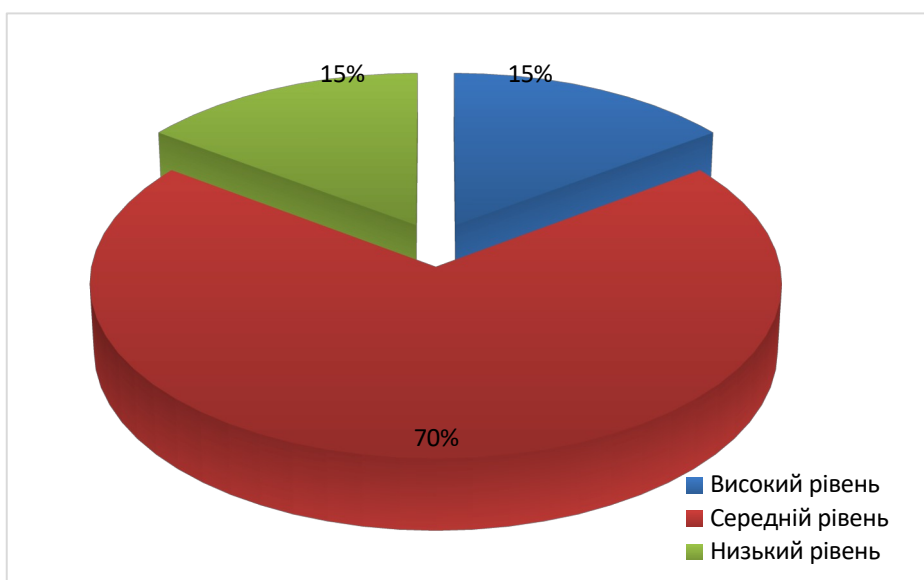

Рис. 3.3.3. Співвідношення отриманих відсоткових даних щодо вивчення рівня розвитку тривожності в студентів-психологів

Отримані дані свідчать про те, що в більшості студентів-психологів наявним є саме середній рівень розвитку тривожності, надалі 15 % отримано за високим рівнем розвитку тривожності та ще 15 % отримано за низьким рівнем розвитку тривожності в студентів.

Отже, нами здійснений аналіз отриманих результатів дослідження на основі визначення та інтерпретації отриманих середніх балів за кожним досліджуваним параметром (диспозиційні характеристики та риси) в студентів-психологів.

3.3. Кількісний та якісний аналіз отриманих результатів

Для систематичності та послідовності в роботі, нами було сформовано кілька послідовних етапів в якісному та кількісному аналізі отриманих показників: порівняння середніх значень у кількох групах досліджуваних (за критерієм навчальної успішності та за критерієм статті), проведення кореляційного аналізу отриманих даних.

Порівняльний аналіз. За допомогою методів статистичної обробки даних та описової статистики ними було визначені середні показники по кожній із шкал методик. З метою здійснення порівняльного аналізу та

перевірки гіпотез емпіричного дослідження нами надалі будуть подані співвідношення показників у двох групах досліджуваних.

Порівняльний аналіз в двох групах за критерієм навчальної успішності. В дослідженні взяли участь дві групи студентів-психологів: 30 студентів з високим рівнем успішності та 30 студентів з середнім або нижче середнього рівнем успішності. Розглянемо більш детально отримані співвідношення щодо вивчення провідних установок в студентів-психологів за допомогою методики «Визначення установок особистості» Ф. Потьомкіна (див. рис. 3.3.1.).

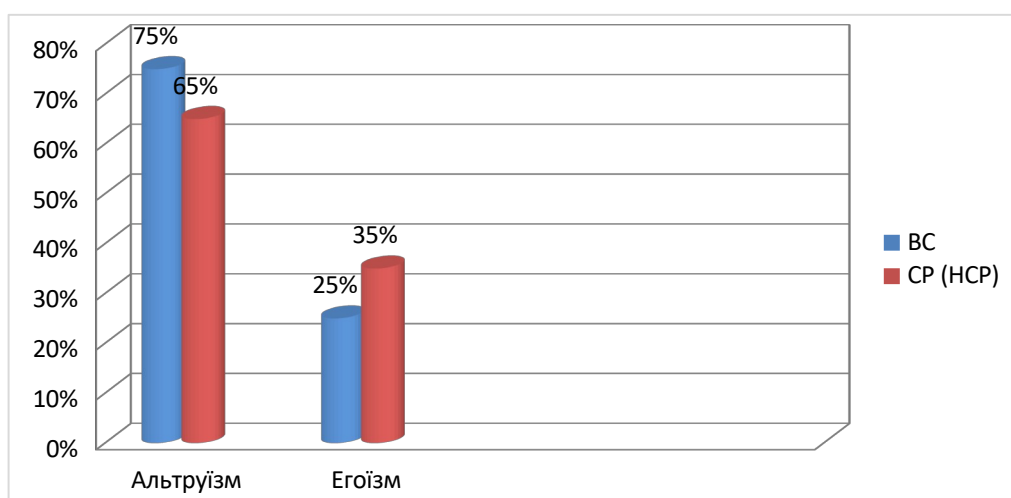

Рис. 3.3.1. Співвідношення показників щодо рівня розвитку альтруїзму та егоїзму в обох групах досліджуваних (студенти-психологи з високим рівнем навчальної успішності та середнім (нижче середнього) рівнем)

Встановлено, що в обох групах студентів-психологів вищі показники щодо установки альтруїзму, а саме 75 % у студентів з високим рівне навчальної успішності та 65 % в студентів з середнім рівнем навчальної успішності (нижче середнього). Егоїзм притаманний студентам меншою мірою, оскільки менша кількість студентів отримала вищі бали саме за цим показником, а саме: 25 % у студентів з високим рівне навчальної успішності та 35 % в студентів з середнім рівнем навчальної успішності (нижче середнього).

Щодо вивчення індивідуально-психологічних диспозиційних рис в студентів за допомогою методики 16-факторного особистісного опитувальника Р.Б. Кеттелла отримані наступні співвідношення (див. табл.. 3.3.1.).

Таблиця 3.3.1.

Співвідношення отриманих показників щодо рівня розвитку індивідуальних диспозиційних рис в обох групах досліджуваних (студенти-психологи з високим рівнем навчальної успішності та середнім (нижче середнього) рівнем)

Шкали методик	ВС	СР (НСР)
Циклотимія-шизотимія	4 балів	5 балів
Абстрактність- конкретність мислення	8 балів	5 балів
Емоційна зрілість- незрілість	10 балів	3 бали
Домінантність- підкорюваність	11 балів	6 балів
Сургенція-десургенція	5 балів	5 балів
Сила Суперего	9 балів	7 балів
Рішучість-нерішучість	9 балів	3 бали
Чутливість-нечутливість	7 балів	7 балів
Підозрілість- довірливість	4 бали	4 бали
Непрактичність- практичність	3 бали	2 бали
Заподатливість-наївність	11 балів	6 балів
Впевненість- невпевненість	8 балів	5 балів
Радикалізм-консерватизм	5 балів	6 балів
Незалежність-залежність	10 балів	6 балів
Самооцінка	10 балів	5 балів
Напруженість- розслабленість	6 балів	7 балів

Згідно співставлення отриманих даних в обох групах досліджуваних отримані наступні відмінності. В студентів-психологів з високим рівнем навчальної успішності отримані вищі показники щодо рівня розвитку абстрактності мислення, емоційної зрілості, домінантності, рішучості, впевненості, заподатливості, незалежності та самооцінки, ніж в студентів з середнім рівнем навчальної успішності (рівнем нижче середнього). Однакові бали отримані за шкалами: сургенція-десургенція, чутливість-нечутливість, підозрілість-довірливість.

В студентів з високим рівнем навчальної успішності в поведінці можуть частіше спостерігатись ознаки емоційної зрілості, а саме вміння контролювати власні емоції, розуміння емоцій та почуттів інших осіб, вмінні здійснити самоаналіз власних переживань. Також в їх поведінці проявляється вищий рівень впевненості та рішучості, порівняно із студентами з нижчими показниками навчальної успішності загалом.

Розглянемо середні показники отримані в обох групах досліджуваних щодо вивчення готовності до ризику за допомогою методики «Діагностики міри готовності до ризику» Ф.П. Шуберта (див. рис. 3.3.2.).

Рис. 3.3.2. Співвідношення показників щодо рівня розвитку готовності до ризику в обох групах досліджуваних (студенти-психологи з високим рівнем навчальної успішності та середнім (нижче середнього) рівнем)

У студентів-психологів, котрі мають високий рівень навчальної успішності, встановлений середній бал за шкалою готовності до ризику – 20

балів. Даний бал співвідноситься з високим рівнем розвитку даного показника. Студенти з високим рівнем навчальної успішності є більш схильними до прояву готовності до ризику та ризикованої поведінки загалом, ніж студенти з нижчим рівнем успішності. В студентів-психологів з середнім рівнем навчальної успішності (нижче середнього) середній бал за вищезгаданою шкалою – 8 балів. Згідно ключа методики, даний бал співвідноситься з середнім рівнем розвитку готовності до ризику. Виходячи з цього, студенти з середнім рівнем успішності схильні до прояву вищого або ж нижчого рівня розвитку готовності до ризику в залежності від обставин.

Щодо вивчення особистісних рис за допомогою «Особистісного опитувальника» Г. Айзенка отримані наступні співвідношення отриманих результатів (див. табл. 3.3.3.).

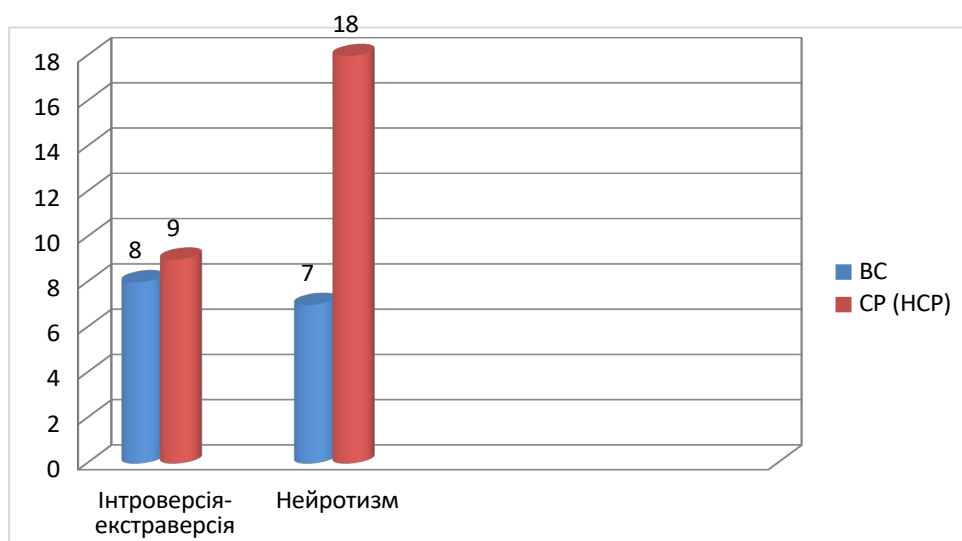

Рис. 3.3.3. Співвідношення показників щодо вивчення інтроверсії/екстраверсії та нейротизму в обох групах досліджуваних (студенти-психологи з високим рівнем навчальної успішності та середнім (нижче середнього) рівнем)

Згідно отриманих даних, доцільно зазначити, що студенти-психологи обох груп володіють вищими показниками щодо прояву інтроверсії. В студентів-психологів з середнім рівнем навчальної успішності (нижче середнього) вищі показники щодо рівня розвитку нейротизму, ніж в студентів-психологів з високим рівнем навчальної успішності. Відтак, ймовірно,

студента, які мають вищу успішність не притаманна тривожність, нервозність та прагнення уникати помилок.

Щодо вивчення рівня розвитку тривожності за допомогою «Опитувальника шкали тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова»), отримані наступні дані (див. рис. 3.3.4.).

Рис. 3.3.4. Співвідношення показників щодо вивчення рівня розвитку тривожності в обох групах досліджуваних (студенти-психологи з високим рівнем навчальної успішності та середнім (нижче середнього) рівнем)

Згідно отриманих даних, проілюстровано, що студенти з високим рівнем навчальної успішності володіють значно нижчим рівнем тривожності, ніж студенти з середнім рівнем навчальної успішності (нижче середнього рівня академічної успішності. нього). Тривожність, як диспозиційна риса може перешкоджати студентам здобувати успіхи в навчанні та досягати високого рівня академічної успішності. Ймовірно, саме наявність нижчого рівня розвитку тривожності в студентів-психологів з високим рівнем успішності може сприяти їх навчальним здобуткам загалом.

Порівняльний аналіз в двох групах за критерієм статі. В дослідженні 32 студентів жіночої статі та 28 студентів чоловічої статі. Розглянемо отримані співвідношення результатів за кожним вивченим параметром (диспозиційною характеристико).

Щодо вивчення провідних установок в студентів-психологів, отримані наступні співвідношення даних (див. рис. 3.3.5.).

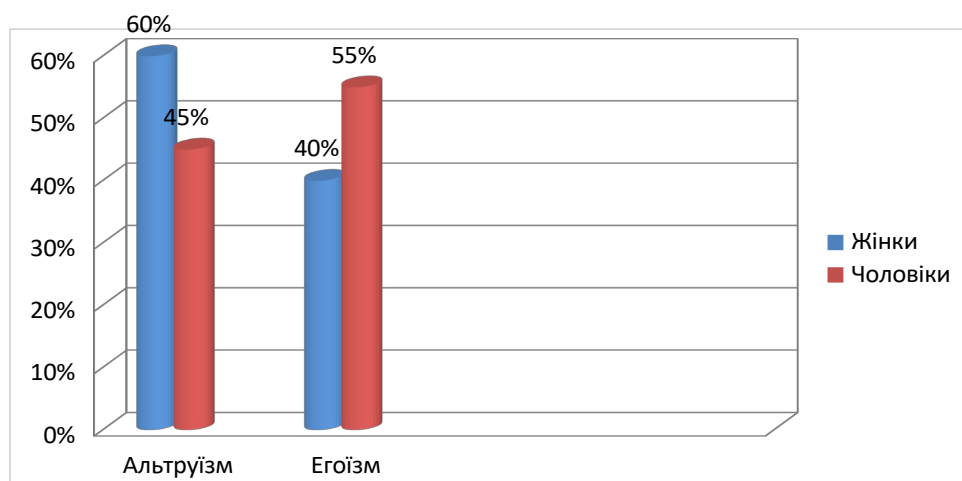

Рис. 3.3.5. Співвідношення показників щодо рівня розвитку альтруїзму та егоїзму в обох групах досліджуваних (студентів чоловічої жіночої статті)

Згідно отриманих даних, встановлено відмінність щодо рівня розвитку альтруїзму та егоїзму в студентів-психологів. В студентів жіночої статті вищі показники щодо установки альтруїзму. В студентів чоловічої статті вищі показники щодо установки егоїзму. Виходячи з цього, студентам жіночої статті більш властиво проявляти альтруїзм, бажання контактувати з іншими, емпатію та любов до інших, ніж студентам чоловічої статті, котрі є більш концентрованими на власних потребах та власній особистості.

Студенти-психологи жіночої статті в своїй поведінці проявляють вищий рівень розвитку альтруїзму, що може мати вияв в бажанні до спілкування з іншими, доброти, готовності прийти на допомогу, емпатійності до інших осіб загалом.

Щодо вивчення індивідуально-психологічних диспозиційних рис в студентів різної статті, отримані наступні дані (див. табл. 3.3.2.).

Таблиця 3.3.2.

Співвідношення отриманих показників щодо рівня розвитку індивідуальних диспозиційних рис в обох групах досліджуваних (студентів жіночої та чоловічої статті)

Шкали методик	Жінки	Чоловіки
Циклотимія-шизотимія	9 балів	8 балів
Абстрактність- конкретність мислення	7 балів	7 балів
Емоційна зрілість- незрілість	11 балів	4 бали
Домінантність- підкорюваність	8 балів	8 балів
Сургенція-десургенція	7 балів	6 балів
Сила Суперего	9 балів	10 балів
Рішучість-нерішучість	11 балів	5 балів
Чутливість-нечутливість	7 балів	7 балів
Підозрілість- довірливість	7 балів	8 балів
Непрактичність- практичність	7 балів	8 балів
Заподатливість-наївність	6 балів	7 балів
Впевненість- невпевненість	10 балів	6 балів
Радикалізм-консерватизм	7 балів	7 балів
Незалежність-залежність	8 балів	7 балів
Самооцінка	11 балів	7 балів
Напруженість- розслабленість	8 балів	7 балів

У вище надані таблиці отримані наступні відмінності. В студентів жіночої статті вищі показники щодо рівня розвитку: емоційної зрілості, рішучості, впевненості та самооцінки. В студентів чоловічої статті вищі показники щодо рівня розвитку таких індивідуально-психологічних характеристик: сила Суперего, довірливість, практичність та наївність. Однакові середні бали в обох групах досліджуваних отримані за наступними шкалами: абстрактність-

конкретність мислення, домінантність-підкорюваність, чутливість-нечутливість, радикалізм-консерватизм.

Щодо вивчення готовності до ризику, отримані наступні співвідношення (див. рис. 3.3.6.).

Рис. 3.3.6. Співвідношення показників щодо рівня розвитку готовності до ризику в обох групах досліджуваних (студентів жіночої та чоловічої статті)

В студентів жіночої статті вищі показники щодо рівня готовності до ризику – 21 бал, ніж в студентів чоловічої статті – 10 балів. Відтак, студенткам більш притаманно проявляти поведінку, яка передбачає елемент ризику та прагнення досягати мету. Для студентів-чоловіків така поведінка є менш притаманною, також варто зазначити, що під впливом різноманітних ситуаційних факторів, така поведінка може проявитись.

Розглянемо отримані співвідношення результатів щодо вивчення особистісних рис в студентів-психологів (див. рис. 3.3.7.).

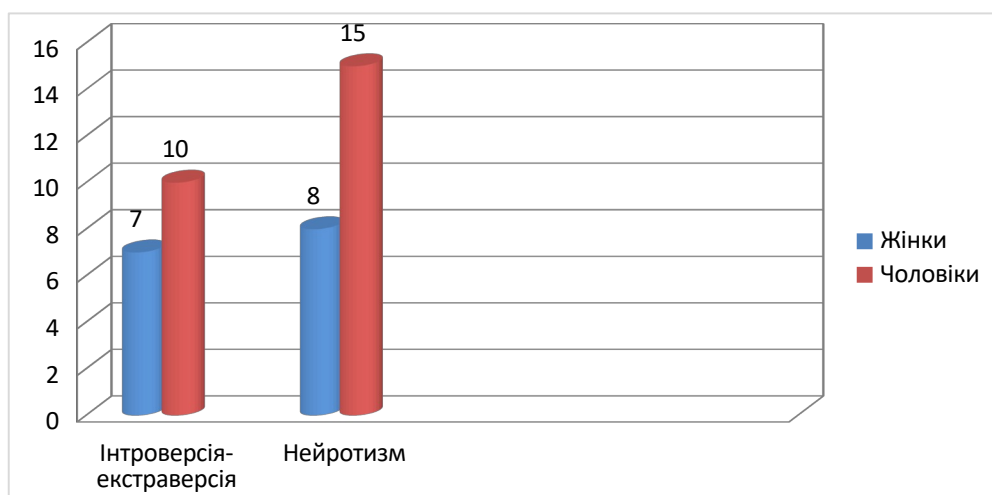

Рис. 3.3.7. Співвідношення показників щодо вивчення інтроверсії/екстраверсії та нейротизму в обох групах досліджуваних (студентів жіночої та чоловічої статті)

Студентам жіночої статті притаманна інтроверсія та низький рівень прояву нейротизму. Студентам чоловічої статті меншою мірою притаманна інтроверсія (згідно ключа методики отриманий бал співвідноситься з проявом інтроверсії), а також високий рівень розвитку нейротизму.

Щодо вивчення рівня розвитку тривожності, отримані наступні відмінності (див. рис. 3.3.8.).

Рис. 3.3.8. Співвідношення показників щодо вивчення рівня розвитку тривожності в обох групах досліджуваних (студентів жіночої та чоловічої статті)

Згідно отриманих середніх балів, в студентів жіночої статті встановлений нижчий середній бал щодо рівня розвитку тривожності, ніж в студентів

чоловічої статті. Студенти чоловіки є більш схильними до прояву тривожної поведінки та концентрації та уникненні невдач в процесі досягнення власних цілей, зокрема навчальних.

Кореляційний аналіз. Для перевірки гіпотез дослідження, а саме їх спростування чи підтвердження, при обробці отриманих результатів емпіричного дослідження нами застосовано кореляційний аналіз на основі лінійної кореляції Пірсона). За отриманими взаємозв'язками у кореляційній матриці (див. дод. Д), нами складено відповідну кореляційну плеяду взаємозв'язків між досліджуваними диспозиційними рисами. Для якісної ілюстрації та інтерпретації отриманих кореляційних взаємозв'язків, нами буде описано три кореляційний плеяди. Розглянемо першу кореляційну плеяду взаємозв'язків між тривожністю та іншими диспозиційними рисами (див. рис. 3.3.9.).

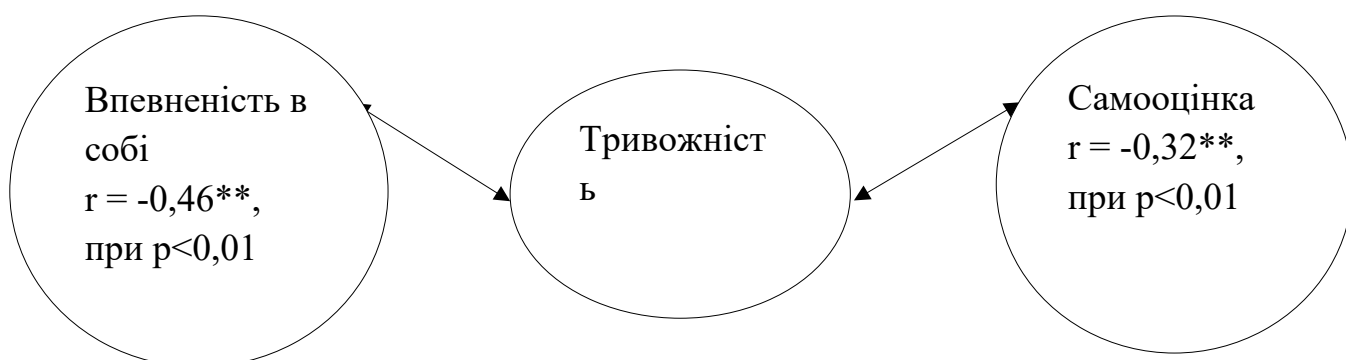

Рис. 3.3.9. Кореляційна плеяда взаємозв'язків між тривожністю та: впевненістю в собі, самооцінкою

Встановлено наявність статистично значущого оберненого кореляційного взаємозв'язку між шкалою тривожності та шкалою впевненості в собі (при $r = -0,46^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою тривожності та шкалою самооцінки (при $r = -0,32^{**}$, при $p < 0,01$). Отриманий обернений взаємозв'язок вказує на взаємозалежність досліджуваних показників. Чим вищим буде рівень розвитку тривожності, тим нижчими будуть показники щодо рівня розвитку самооцінки та впевненості в собі. Також навпаки, якщо тривожність буде низькою – то показники самооцінки та впевненості в собі підвищуватимуться.

Виходячи з цього, в студентів-психологів за наявності високого рівня розвитку самооцінки та впевненості в собі буде спостерігатись низькі показники одо прояву ними тривожності. Тривожність може перешкоджати прояву себе, досягненню цілей та вірі в свої власні сили. Студенти-психологи, котрі володіють досить високими показниками тривожності є менш впевненими в собі та мають нижчу самооцінку, ніж, ті студенти, в котрих тривожність є нижчою.

Розглянемо наступну плеяду кореляційних взаємозв'язків між готовністю до ризику та іншими диспозиційними характеристиками (див. рис. 3.3.10.)

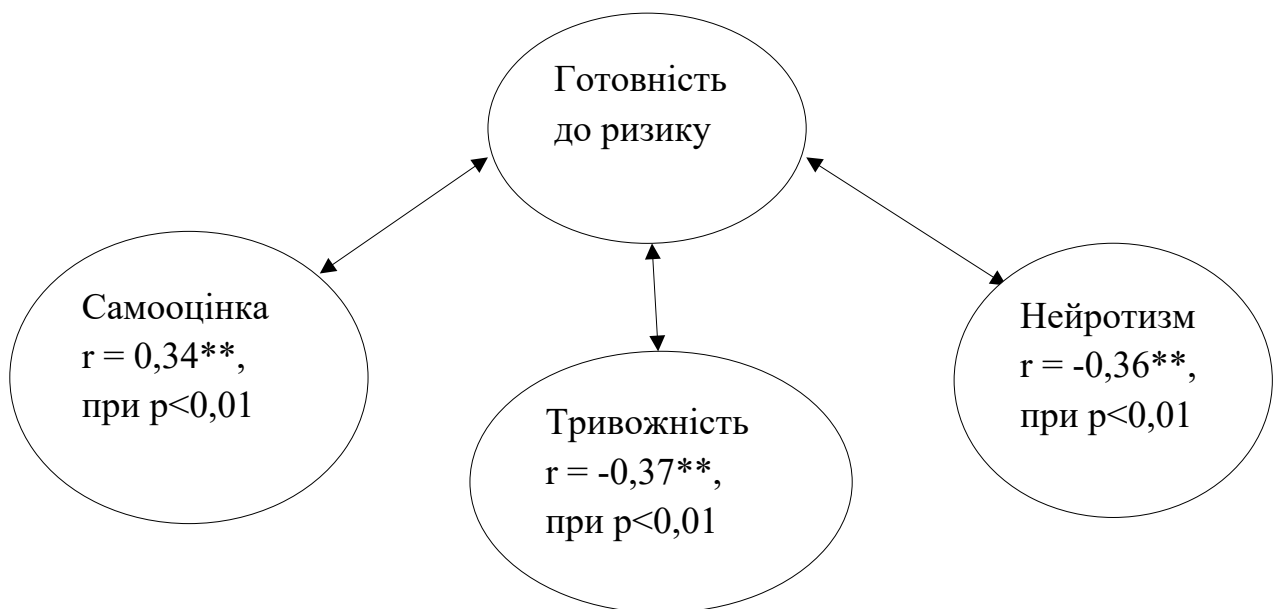

Рис. 3.3.10. Кореляційна плеяда взаємозв'язків між готовністю до ризику та: самооцінкою, тривожністю, нейротизмом

Встановлено наявність статистично значущого прямого кореляційного взаємозв'язку між шкалою готовності до ризику та шкалою самооцінки (при $r = 0,34^{**}$, при $p < 0,01$). Прямий кореляційний взаємозв'язок, який встановлений між показником ілюструє взаємозалежність даних явищ. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що чим вищий показник рівня розвитку готовності до ризику, тим вищими будуть показники щодо самооцінки особистості студента. Висока самооцінка передбачає вміння оцінити свої

позитивні та негативні сторони та діяти для досягнення кінцевої мети. При наявності високої самооцінки студент є більш схильним до діяльності та прояву себе, а також має досить високий рівень готовності до ризику. Ймовірно, йти на ризик досить важко, при наявності низької самооцінки та невмінні покластись на самого себе.

Встановлено наявність статистично значущого оберненого кореляційного взаємозв'язку між шкалою готовності до ризику та шкалою тривожності (при $r = -0,37^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою готовності до ризику та шкалою нейротизму (при $r = -0,36^{**}$, при $p < 0,01$). Отримані взаємозв'язки описують таку взаємозалежність: чим вищими будуть показники щодо готовності до ризику в студента, тим нижчими будуть показники щодо рівня розвитку тривожності та нейротизму. Також навпаки, якщо в студента високі показники щодо рівня розвитку нейротизму та тривожності – то він не буде схильним до прояву готовності до ризику. Тривожність та нейротизм сприяє тому, що студенту важко зосередити увагу на власній меті чи навчанні, він концентрує свою увагу на уникненні помилок. Готовність до ризику передбачає віру в свої сили, низький рівень страху та готовність бути лідером.

Розглянемо наступну плеяду кореляційних взаємозв'язків між альтруїзмом та іншими диспозиційними характеристиками (див. рис. 3.3.11.)

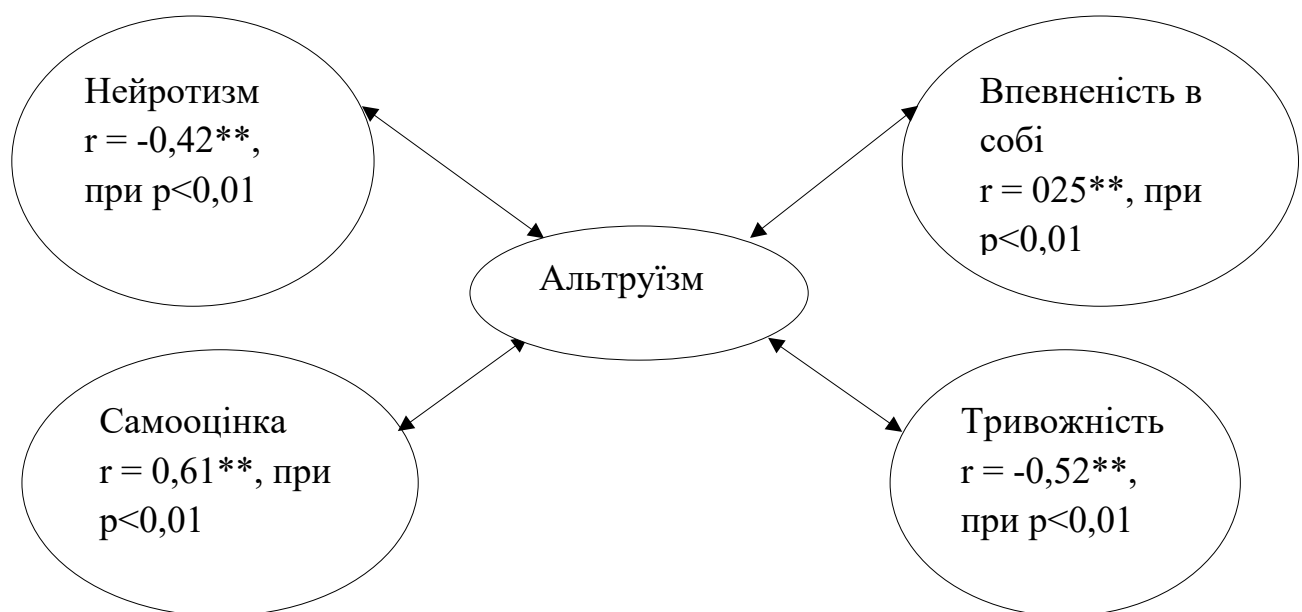

Рис. 3.3.11. Кореляційна плеяда взаємозв'язків між альтруїзмом та: нейротизмом, самооцінкою, тривожністю, впевненістю в собі

Встановлено наявність статистично значущого прямого кореляційного взаємозв'язку між шкалою альтруїзму та шкалою самооцінки (при $r = 0,61^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою альтруїзму та шкалою впевненості в собі (при $r = 0,25^{**}$, при $p < 0,01$). Виходячи з отриманих прямих взаємозв'язків, можна зробити наступні висновки. Самооцінки, альтруїзм та впевненість в собі є прямо пропорційно взаємопов'язаними, оскільки чим вищим буде рівень розвитку одного показника, тим вищим буде рівень розвитку інших. Також навпаки, при зниженні одного показника, будуть знижуватись й інші. Альтруїзм передбачає прояв любові до людей, вміння йти на контакт, що є можливим при наявності достатнього рівня самооцінки та впевненості в собі. Якщо студент здатний полюбити себе – то відповідно, він зможе так само ставитись й до інших осіб.

Встановлено наявність статистично значущого оберненого кореляційного взаємозв'язку між шкалою альтруїзму та шкалою нейротизму (при $r = -0,42^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою альтруїзму та шкалою тривожності (при $r = -0,52^{**}$, при $p < 0,01$). При наявності високого рівня розвитку тривожності та нейротизму, в студентів знижується показник альтруїзму та навпаки. Якщо студент проявляє альтруїзм, відтак, він буде менш схильним до тривожності та проявів нейротизму у власній поведінці.

Отже, нами проведений якісний та кількісний аналіз отриманих даних на основі використання кореляційного аналізу та порівняння середніх значень в контексті статистичної обробки результатів дослідження. За підсумками отриманих кореляційних зв'язків та показників щодо відмінностей груп студентів-психологів (за критерієм навчальної успішності та за критерієм статті), гіпотези нашого дослідження знайшли своє підтвердження. Доцільно надати детальне підтвердження гіпотез.

✓ Рівень розвитку тривожності та впевненості в собі впливає на рівень навчальної успішності в студентів-психологів. Гіпотеза підтвердилась

повністю, оскільки встановлені відмінності щодо рівня розвитку тривожності та впевненості в собі в студентів-психологів обох груп, розподілених за критерієм рівня навчальної успішності. За шкалою тривожності в студентів з високим рівнем навчальної успішності (ВС) отриманий середній бал – 14 балів; в студентів з середнім рівнем навчальної успішності (нижче середнього) отриманий середній бал – 29 балів. За шкалою впевненості в собі у студентів з високим рівнем навчальної успішності (ВС) отриманий середній бал – 11 балів; в студентів з середнім рівнем навчальної успішності (нижче середнього), отриманий середній бал – 6 балів.

✓ Готовність до ризику, як диспозиційна характеристика особистості студента-психолога є фактором впливу на навчальну успішність. Гіпотеза підтвердилась повністю, оскільки в студентів з високим рівнем навчальної успішності отримані вищі бали щодо рівня розвитку готовності до ризику – 20 балів, ніж в студентів з середнім рівнем навчальної успішності (нижче середнього) – 8 балів.

✓ Існують відмінності між диспозиційними рисами в студентів-психологів чоловічої та жіночої статі. Гіпотеза підтвердилась частково, оскільки в студентів жіночої статі вищі показники щодо рівня розвитку: готовності до ризику, альтруїзму, впевненості в собі, самооцінки, емоційної зрілості та домінантності. В студентів чоловічої статі вищі показники щодо рівня розвитку: тривожності, інтроверсії, нейротизму, невпевненості в собі.

✓ Існує взаємозв'язок між такими диспозиційними рисами особистості: альтруїзм, готовність до ризику, нейротизм. Гіпотеза підтверджена частково, оскільки встановлено статистично-значущі кореляційні взаємозв'язки між шкалою альтруїзму та шкалою нейротизму ($r = -0,42^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою готовності до ризику та шкалою нейротизму ($r = -0,36^{**}$, при $p < 0,01$).

3.4.Тренінгова програма по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактору навчальної успішності студентів-психологів

За отриманими результатами емпіричного дослідження, доцільно виділити основні диспозиційні характеристики, котрі є факторами впливу на високий рівень навчальної успішності студентів-психологів:

- ✓ Високий рівень розвитку впевненості в собі.
- ✓ Високий рівень розвитку самооцінки.
- ✓ Низький рівень тривожності.
- ✓ Низький рівень нейротизму.
- ✓ Високий рівень розвитку готовності до ризику.

Оскільки саме відсутність тривожності є фактором впливу на здобуття достатнього рівня розвитку навчальної успішності, нами розроблено тренінгову програму по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактору навчальної успішності студентів-психологів.

Тренінговий формат має комплексний характер та надає можливість використання теоретичних знань на практиці.

Наша тренінгова програма передбачає два змістовні блоки:

1. Діагностичний змістовний блок (проведення психодіагностики рівня тривожності студентів).
2. Блок розвиткових інтерактивних вправ та ігор для студентів з метою формування вмінь та навичок самоконтролю й зниження рівня тривожності.

Кожний змістовий блок – це окремий день тренінгових занять, які відрізняються своєю тематикою, метою та завданнями. Доцільно подати детальний опис тренінгової програми.

Тема: «Шлях до навчальної успішності».

Форма організації тренінгових занять: група – марафон.

Цільова аудиторія: студенти.

Кількість учасників в групі: 10-15 осіб.

Кількість годин: 6 годин 30 хвилин.

Мета тренінгу: сформувати в учасників тренінгу вміння та навички щодо самоконтролю для зниження рівня тривожності.

Завдання тренінгу:

1. Сформувати тренінгову групу.
2. Налаштувати учасників тренінгу на ефективну взаємодію.
3. Провести попередню діагностику рівня розвитку тривожності.
4. Узагальнити отримані результати діагностичного блоку тренінгу.
5. Сформувати в учасників тренінгу налаштованість на успішну роботу та активну взаємодію.
6. Сформувати в учасників тренінгу вміння та навички щодо самоконтролю для зниження рівня тривожності.
7. Закріпити здобуті знання на практиці.
8. Завершити роботу із тренінговою групою на основі зворотного зв'язку.

Методи проведення тренінгу: міні-лекція, мозковий штурм, обговорення проблемних питань, рухливі вправи, індивідуальна робота учасників, проєктивні методи, тестування, ігри, групове обговорення завдань.

Тема : «Шлях до навчальної успішності без тривожності»

Перший день тренінгового заняття
Діагностичний змістовний блок тренінгу
09:00 – 09:30 Організаційні моменти роботи та активності в тренінгові групі
09:30-10:00 Вправи на знайомство та налаштування на успішну взаємодію
10:00 – 11:00 Психодіагностична частина. Проведення інструктажу та діагностики студентів з метою визначення рівня розвитку тривожності в них та ступеня її прояву.
11:00 – 11:30 Завершення першого тренінгового дня.

Діагностичний змістовний блок тренінгу

Тривалість: 2 години 30 хвилин.

Мета: проведення знайомства всіх учасників тренінгової групи із тренером та кожним учасником в групі, налаштування на ефективну взаємодію, ознайомлення учасників з правилами проведення тренінгу та принципів роботи в тренінговій групі.

Завдання тренінгового блоку:

1. Знайомство всіх учасників тренінгової групи між собою та з тренером.
2. Ознайомлення з принципами роботи в групі, правилами роботи тренінгової групи.
3. Здійснення етапу збору очікувань всіх учасників тренінгу щодо результатів даного тренінгу.
4. Мозковий штурм щодо рівня знань з проблематики тривожності та методів боротьби з нею.
5. Здійснення психологічної діагностики щодо визначення рівня розвитку тривожності в студентів.
6. Завершення тренінгового блоку.

Матеріали: аркуші паперу, постер із правилами взаємодії в тренінговій групі, аркуші паперу для учасників тренінгу, ручки, кольорові олівці, м'ячик, роздаткові бланки стимульного матеріалу психодіагностичних методик, картки з питаннями щодо проблематики ознак тривожності та боротьби з нею.

Зміст першого тренінгового блоку

09:00 – 09:20 – Вітальне слово тренера та привітання всіх учасників одне з одним. Надання тренером інформації щодо правил взаємодії в групі: конфіденційність, толерантність, відсутність оцінок особистості, оцінка лише конкретних дій. Надання інформації щодо актуальності проведення тренінгу та обраної теми. Здійснення мозкового штурму щодо проблематики прояву тривожності та методів боротьби з нею. Запропоновані питання для розгляду:

- ✓ Що таке тривожність?
- ✓ Як може проявлятися тривожність в студентів?
- ✓ Чи може тривожність мати різні ознаки свого прояву в різних людей ?
- ✓ Як впливає тривожність на якість життя ?
- ✓ Як впливає тривожність на рівень навчальної успішності ?
- ✓ Які є методи боротьби з тривожністю ?
- ✓ Які є методи профілактики появи тривожності ?

09:20 – 09:30 – Заслуховування очікувань кожного учасника тренінгової групи. Що саме очікуєте навчитись по завершенню тренінгу ?

09:30 – 10:00 – Проведення знайомства між учасниками тренінгової групи. Використання для знайомства наступних вправ.

Вправа № 1 «Моє ім'я».

Мета вправи: знайомство всіх учасників тренінгової групи.

Інструкція: всі встають в коло, надалі кожен учасник по черзі говорить власне ім'я та кидає м'яч наступному учаснику тренінгу. Той учасник в свою чергу повторює ім'я попереднього учасника та говорить своє власне ім'я. Таким чином, останній учасник повторює всі імена учасників. Далі учасники в зворотному порядку кидають м'ячик.

Обговорення: що було легко учасникам до виконання та з чим були труднощі ?

Вправа № 2 «Безлюдний острів»

Мета вправи: знайомство всіх учасників тренінгової групи.

Інструкція: кожен учасник по черзі говорить власне ім'я та називає лише один предмет, який він взяв би з собою на безлюдний острів, попри те, цей предмет має починатись на першу літеру імені учасника. Надалі кожен наступний учасник повторює імена попередніх та предмети, які вони братимуть з собою й додає власні.

Обговорення: що було легко учасникам до виконання та з чим були труднощі ?

Вправа № 3 «Тостери та грінки»

Мета вправи: знайомство всіх учасників тренінгової групи.

Інструкція: всі учасники розраховуються на перший, другий та третій номери, надалі всі треті номери – це грінки,. А перші та другі номери – це тостери. Учасники розбиваються в трійки. Перші та другі номери беруться за руки, таким чином, щоб посередині стояв номер три. За сигналом тренера: «Грінки» та «Тостери», грінка має присідати та вставати, так само, як і тостери.

Обговорення: що було легко учасникам до виконання та з чим були труднощі ?

10:00 –11:00 – Психодіагностична частина. Проведення інструктажу та діагностики студентів з метою визначення рівня розвитку тривожності в них та ступені її прояву. З метою вивчення рівня розвитку тривожності в учасників тренінгу доцільно використати тест: «Опитувальник шкала тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова)) призначений для визначення проявів тривожності в особистості, який був опублікований в 1953 році. Дана методика складається з 50 тверджень, на які необхідно надати відповідь «так» або ж «ні». Обробка результатів здійснюється за допомогою ключа методики. У твердженнях 1-37 підраховується кількість відповідей «Так», у твердженнях 38-50 - кількість відповідей «Ні». Відповіді «Не знаю» підраховуються в усіх твердженнях і кількість їх ділиться на 2. Рівень тривожності визначається сумою цих трьох показників. Відтак, до 15 балів - низький рівень тривожності, 16-20 балів - нижче середнього, 21-23 бали – середній рівень тривожності, 24-27 балів - вище середнього, 28-50 балів – високий рівень тривожності. Тривожність демонструє рівень здатності до досягнення мети та особливості вибору особистістю шляхів досягнення власних цілей. Для проведення діагностики розроблено спеціальний бланк (див. дод. А).

Також доцільно використовувати авторську анкету щодо вивчення рівня прояву тривожності та знань щодо боротьби з нею (див. табл. 3.4.1.)

Таблиця 3.4.1.

Анкета щодо вивчення рівня прояву тривожності та знань щодо боротьби з нею

№ Питання	Питання анкети	«Так»	«Ні»
1	1. Чи є наявними у Вас прояви тривожності ?		
2	2. Чи часто тривожність проявляється в процесі навчальної діяльності ?		
3	3. Чи буває у Вас передекзаменаційна тривога ?		

4	4. Чи перешкоджає Вам тривожність здобувати успішні результати в навчанні ?		
5	5. Чи говорили Вам інші про те, що Ви тривожна особистість ?		
6	6. Чи знаєте Ви про методи боротьби з тривожністю ?		
7	7. Чи знаєте Ви про методи профілактики тривожності ?		
8	8. Чи використовуєте Ви прийоми подолання тривожності ?		

Під час проведення психодіагностики, тренер уважно слідкує, щоб кожен з учасників тренінгу відповів на всі питання опитувальника та анкети й чітко зрозумів інструкції. Після отримання готових результатів, тренер їх опрацьовує та робить відповідні висновки.

11:00 – 11:30 Завершення першого тренінгового дня.

Вправа № 4 «Побажання»

Мета: прощання групи та закріплення позитивних емоцій.

Інструкція: тренер просить встати всім учасникам в коло й дає їм м'ячик. Перший учасник кидає м'ячик іншому при цьому говорячи йому побажання, так роблять всі інші учасники групи. В кінці всі плескають одне одному. Тренер дякує всім за активну та успішну роботу в групі.

Розглянемо другий змістовний блок тренінгу.

Другий день тренінгового заняття	
Блок розвиткових інтерактивних вправ та ігор для студентів з метою формування вмінь та навичок самоконтролю й зниження рівня тривожності	
09:00 – 09:45 – Надання учасникам тренінгу результатів щодо проходження попереднього психологічного	

діагностування. Надання учасникам тренінгової групи інформації щодо поняття тривожності, особливостей її прояву та основних методів подолання й контролю.
09:45 – 10:00 – Перевірка засвоєних знань.
10:00 – 11:10 – Перерва
11:00 – 12:30 – Ігри та вправи на формування вміння подолання тривожності у студентів
12:30 – 13:00 – Завершення тренінгу та закріплення вивченого матеріалу, отримання зворотного зв'язку від учасників тренінгової групи

Блок розвиткових інтерактивних вправ та ігор для студентів з метою формування вмінь та навичок самоконтролю й зниження рівня тривожності

Тривалість: 4 години.

Мета: формування в учасників тренінгу знань, вмінь та навичок щодо самоконтролю для зниження рівня власної тривожності.

Завдання:

1. Налаштувати учасників на ефективну роботу та успішну взаємодію.
2. Надати інформації щодо результатів психодіагностичного тестування з відповідними рекомендаціями в індивідуальному форматі.
3. Надати учасникам тренінгу інформацію щодо поняття тривожності та методів боротьби з нею.
4. Сформувати в учасників тренінгу навички боротьби з тривожністю за допомогою вправ та ігор.

5. Завершити роботу тренінгової групи та закріпити отримані результати.

Матеріали: ручки, аркуші паперу, атрибути для ігор та вправ.

Зміст другого тренінгового блоку

09:00 – 09:45– Вітальне слово тренера та привітання всіх учасників одне з одним. Надання інформації щодо результатів психодіагностичного тестування з відповідними рекомендаціями в індивідуальному форматі.

Надання учасникам тренінгової групи інформації щодо поняття тривожності, особливостей її прояву та основних методів подолання й контролю. Дана інформація подається у форматі міні-лекції. Матеріали для міні-лекції: соціолог І. Блохіна вважає, що в разі недостатності життєвого досвіду та наявності труднощів в формуванні соціальної ідентичності в студентів, виникає ситуативна та особистісна тривожність. Дослідниця виокремила новий вид тривожності в студентів під назвою – передекзаменаційна тривожність. Така тривожність виникає перед здачею екзаменів, заліків та модулів. Експериментально досліджено, що студенти, котрі володіють високим рівнем розвитку передекзаменаційної тривожності також мають високий рівень прояву егоцентричності.

Вчений Н. Ю. Діомідова зазначає, що студентську тривожність можна розподілити на три види, а саме:

- ✓ Екзаменаційна тривожність. Передбачає реальну причину для тривожності та її когнітивну оцінку.
- ✓ Екзаменаційне збудження. Передбачає наявність когнітивної оцінки тривоги студента та його емоційних переживань.
- ✓ Емоційне збудження. Виникає внаслідок екзаменаційної тривожності та передбачає емоційний відгук на ситуацію екзамену.

Згідно проведених досліджень, було встановлено, що висока академічна успішність в студентів корелює із високою екзаменаційною тривожністю, нервозністю, агресивністю та збудливістю. Студенти в яких екзаменаційна тривожність є нижчою, мають нижчу академічну успішність.

На сьогодні одними із основних методів подолання тривожності є наступні:

- ✓ Дихальні техніки.
- ✓ Медитації.
- ✓ Афірмації.
- ✓ Фізіологічні методи профілактики.
- ✓ Прогулянки.
- ✓ Переключення уваги.
- ✓ Малювальні техніки зняття напруги.

09:45 – 10:00 – Перевірка засвоєних знань, здобутих учасникам тренінгу під час заслуховування матеріалів міні-лекції. Тренер задає відповідні питання з метою перевірки засвоєних знань та відповідає на можливі питання учасників тренінгу.

10:00 – 11:10 – Перерва.

11:10 – 12:30 – Ігри та вправи на формування вміння подолання тривожності у студентів. Налаштування групи на роботу.

Вправа №1 «Шеренга».

Мета: активізація психічних процесів учасників тренінгу.

Інструкція: тренер пропонує учасникам встати в різні кутки приміщення й закрити очі. Учасники повинні вишикуватись від найнижчого до найвищого учасника, потім навпаки.

Обговорення: Чи важко було виконати вправу, чому?

Вправа № 2 «Дихання по квадрату»

Мета: навчити учасників тренінгу дихальній практиці щодо подолання тривожності.

Інструкція: тренер пропонує закрити очі та зосередитись на власному диханні. Дихання має відбуватись по квадрату за наступною схемою:

- ✓ Вдих носом – видих носом.
- ✓ Вдих носом – видих ротом.
- ✓ Вдих ротом – видих ротом.
- ✓ Вдих ротом – видих носом.

Обговорення: що було легко учасникам до виконання та з чим були труднощі ?

Вправа № 3 «Релаксація»

Мета: навчити учасників тренінгу розслаблятись під час появи ознак тривожності.

Інструкція: напружте усі м'язи та протримайте цей стан якомога довше, а потім різко розслабте усе тіло. За інерцією м'язи розслабляються ще більше. Коли у крові багато стресових гормонів, то вегетативна система вмикається і починає їх перепрацьовувати. М'язи також залучені в цей процес, тому часом у нас болить спина, затискає шию, з'являється відчуття дискомфорту.

Обговорення: що було легко учасникам до виконання та з чим були труднощі ?

Вправа № 4 «Малюнок тривоги»

Мета: навчити учасників тренінгу знижувати рівень власної тривожності.

Інструкція: тренер роздає всім учасникам тренінгу по аркушу паперу та просить в довільній формі малювати будь-які фігури й робити штрихування з різною інтенсивністю.

Обговорення: що було легко учасникам до виконання та з чим були труднощі ?

Вправа № 5 «Місце безпеки»

Мета: навчити учасників тренінгу знижувати рівень власної тривожності за допомогою використання медитації.

Інструкція: тренер просить учасників заплющити очі та уявити місце, де вони можуть почувати себе в повній безпеці та гармонії. Це місце може бути реальним або ж уявним. Необхідно зосередити свою увагу на відчуттях та емоційному стані: Які емоції проживають учасники ? Який зараз в них настрій ? Які бажання виникають ? Які відчуття в тілі виникають ?

Обговорення: що було легко учасникам до виконання та з чим були труднощі ?

Вправа № 6 «Кристал балансу Н. Пезешкіана»

Мета: навчити учасників тренінгу знижувати рівень власної тривожності

Інструкція: Тренер пропонує цікавий інструмент — це балансна модель Пезешкіана. Його ще іноді називають Кристал балансу — за зображення у вигляді ромба. У цьому підході ми розподіляємо свою енергію між чотирма сферами, кожна з яких є одночасно і джерелом для нас, нашим ресурсом.

Працювати з балансною моделлю Н. Пезешкіана дуже просто: розпишіть, як і скільки уваги ви приділяєте кожній зі сфер Кристала. Так як у нас є 4 сфери, то умовно кожній сфері відводиться рівна кількість процентів (25). Оцініть кожну сферу у процентах, у кожного з вас будуть різні відсотки, тому що хтось із вас більше уваги приділяє роботі, дехто більше уваги приділяє стосункам і т.д. Щоб перевірити, наскільки ви були чесними, згадайте, у якій зі сфер у вас найбільше конфліктних ситуацій, проблем, де найбільше тривожності та дискомфорту. Подумайте, цій сфері не вистачає уваги чи навпаки, її дуже багато? Подумайте, яким чином можна збалансувати Кристал і які ваші здібності потрібно для цього залучити? Та сфера, яка має менше 25% є

вразливою. Подумайте та оцініть у яку сферу ви б могли за рахунок якої сфери взяти трішки енергії і додати. Перегляньте куди йде ваш час, на скільки раціонально ви його використовуєте та плануєте.

Обговорення: що було легко учасникам до виконання та з чим були труднощі ?

Вправа № 7 «Записничок здорових рекомендацій»

Мета: надати учасникам тренінгу знання щодо фізіологічних методів боротьби з тривожністю та способів її профілактики.

Інструкція: тренер диктує під запис всім учасникам тренінгу наступні рекомендації щодо подолання тривожності:

- ✓ Під час відчуття тривоги слід пити невеликі порції води.
- ✓ В разі появи тривоги зверніть свою увагу на інший предмет та зосередьтесь на ньому.
- ✓ Пам'ятайте про регулярні прогулянки на свіжому повітрі.
- ✓ Пам'ятайте про важливість правильного збалансованого харчування.
- ✓ Пам'ятайте про необхідність якісного восьмигодинного сну для відновлення психічного здоров'я та стресостійкості.

12:30-13:00 – Завершення роботи групи та прощання учасників тренінгової групи. Відреагування групи про рівень реалізації очікувань, здобутих знань та вмінь.

Вправа № 8 «Талісман».

Мета: прощання учасників групи та підвищення рівня групової згуртованості.

Інструкція: тренер просить учасників встати в коло та подарувати учаснику, який стоїть поряд ліворуч символічний талісман, який йому допоможе в подоланні тривожності. Цей талісман можна зобразити, передаючи його

у долонях й говорячи, що це є. Так, кожен учасник повинен отримати талісман. Тренер дякує всім за активну та успішну роботу.

Вправа № 9 «Комплімент».

Мета: прощання учасників групи та підвищення рівня групової згуртованості.

Інструкція: тренер просить учасників встати в коло та передаючи м'ячик одне одному, обмінятись компліментами.

Таким чином, даний тренінг спрямований на формування знань, вмінь та навичок щодо самоконтролю для зниження рівня власної тривожності у студентів. Здобуті на тренінгу знання та навички можуть допомогти студентам в навчальній діяльності та підвищенні рівня мотивації до навчання.

Висновки до третього розділу

Отже, нами здійснений аналіз отриманих результатів дослідження на основі визначення та інтерпретації отриманих середніх балів за кожним досліджуваним параметром (диспозиційними характеристиками та рисами) в студентів-психологів.

Також нами проведений якісний та кількісний аналіз отриманих даних на основі використання кореляційного аналізу та порівняння середніх значень в контексті статистичної обробки результатів дослідження. За підсумками отриманих кореляційних зв'язків та показників щодо відмінностей груп студентів-психологів (за критерієм навчальної успішності та за критерієм статті), гіпотези нашого дослідження знайшли своє підтвердження.

Оскільки саме відсутність тривожності є фактором впливу на здобуття достатнього рівня розвитку навчальної успішності, нами розроблено тренінгову програму по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактору

навчальної успішності студентів-психологів. Здобуті на тренінгу знання та навички можуть допомогти студентам в навчальній діяльності та підвищенні рівня мотивації до навчання.

ВИСНОВКИ

1. Поняття «диспозиція» перекладається з англійської мови, як готовністю об'єкта до певного поведінкового акту чи вчинку з певною послідовністю. Диспозиція, як готовність до дії залежить від індивідуально-психологічних рис особистості. Основними представниками диспозиційного напрямку в загальній психології є такі вчені: Гордон Олпорт, Ганс Айзенк, Раймонд Кеттел.

2. В контексті основних диспозиційних теорій особистості, а саме: диспозиційна теорія особистості Гордона Олпорта, теорія Ганса Айзенка, теорія особистісних рис, висвітлено основні поняття щодо прояву індивідуально-психологічних диспозиційних рис. Прояв багатьох індивідуально-психологічних рис було досліджено експериментально. В ході ряду експериментів було встановлено, що риси завжди мають причинно-наслідковий характер свого прояву.

3. Відтак, поняття «характер» трактується, як індивідуально-своєрідне поєднання основних якостей особистості, що транслюють стосунки людини з навколишнім світом та проявляються в її поведінці й вчинках. Характер досить тісно пов'язаний із здібностями, вміннями, мотивацією та темпераментом особистості. Характер є стійкою характеристикою людини. Згідно ступеня прояву основних диспозиційних рис характеру, виділяють явні та приховані риси. Також вирізняють негативні та позитивні (нейтральні) риси характеру.

4. Поняття «академічна успішність студента» трактується як певний рівень отриманих результатів щодо навчальної діяльності самого студента. Також академічна успішність ототожнюється із рівнем успішності студента в період отримання ним підсумкових оцінок з навчальних предметів, рівня досягнення прогресу в засвоєнні навчального курсу. Одними із найважливіших факторів впливу на формування рівня академічної успішності є: мотивація, особистісний розвиток, саморегуляція, психологічний комфорт студентів, індивідуально-психологічні особливості студентів та наявність попередньо здобутих знань, вмінь та навичок.

5. Студентський вік є надзвичайно важливим та своєрідно складним віковим періодом розвитку особистості, що припадає на період юнацтва. В даному віковому періоді завершується процес формування зрілої особистості з чіткою життєвою позицією та індивідуально-психологічними якостями. В періоді юнацтва відбувається формування та становлення професійної самосвідомості та особистісних переконань, що визначають подальший світогляд студентів.

6. Нами проведене емпіричне дослідження диспозиційних рис особистості, як фактору навчальної успішності студентів-психологів на основі використання наступних методик: методика «Визначення установок особистості» Ф. Потьомкіна, 16-факторний особистісний опитувальник Р.Б. Кеттелла, методика «Діагностики міри готовності до ризику» Ф.П. Шуберта, «Особистісний опитувальник» Г. Айзенка, «Опитувальник шкала тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова»). Також проведено кореляційний аналіз та порівняння середніх значень у наступних групах досліджуваних: дві групи студентів-психологів розподілених за критерієм рівня навчальної успішності та дві групи студентів-психологів розподілених за критерієм статті.

На основі порівняльного аналізу (за допомогою використання описової статистики та порівняння середніх показників) встановлені відмінності між двома підгрупами досліджуваних. Спостерігаються відмінності рівня розвитку тривожності, нейротизму, готовності до ризику, впевненості в собі, самооцінки, абстрактності мислення, емоційної зрілості, домінантності.

На основі кореляційного аналізу (за допомогою лінійної кореляції Пірсона) було встановлено наявність прямих та обернених кореляційних взаємозв'язків: між шкалою тривожності та шкалою впевненості в собі (при $r = -0,46^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою тривожності та шкалою самооцінки (при $r = -0,32^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою готовності до ризику та шкалою самооцінки (при $r = 0,34^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою готовності до ризику та шкалою тривожності (при $r = -0,37^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою готовності до ризику та шкалою нейротизму (при $r = -0,36^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою альтруїзму та шкалою

самооцінки (при $r = 0,61^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою альтруїзму та шкалою впевненості в собі (при $r = 0,25^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою альтруїзму та шкалою нейротизму (при $r = -0,42^{**}$, при $p < 0,01$); між шкалою альтруїзму та шкалою тривожності (при $r = -0,52^{**}$, при $p < 0,01$).

Гіпотези емпіричного дослідження підтвердились на базі отриманих результатів дослідження за допомогою використання статистичних методів обробки даних.

7. Отже, оскільки саме відсутність тривожності є фактором впливу на здобуття достатнього рівня розвитку навчальної успішності, нами розроблено тренінгову програму по формуванню навиків зниження рівня тривожності, як фактора навчальної успішності студентів-психологів. Здобуті на тренінгу знання та навички можуть допомогти студентам в навчальній діяльності та підвищенні рівня мотивації до навчання.

В перспективі подальшого дослідження залишається проблематика вивчення можливих факторів впливу, котрі перешкоджають студентам-психологам здобувати високий рівень розвитку навчальної успішності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Зрозуміти природу людини. 2018. 256 с
2. Айзенк Х. Психологічні теорії тривожності: «Тривога і тривожність» Під ред. В.М. Астапова. 2019. С. 224-247.
3. Анастасі А. Диференціальна психологія. Київ, 2018. 745 с
4. Анастасі А. Тривожність, як особистісна риса. Харків: 2019. 160 с.
5. Батаршев А. В. Темперамент і властивості вищої нервової діяльності. Психологічна діагностика , О.В. Батаршев. М. Сфера, 2021. - 96 с.
6. Білоус Р. М., Саннікова, І. С (2019). Психологічні особливості тривожності студентської молоді. Теорія і практика сучасної психології. 2(5), 25-28. <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.5>
7. Блохіна І. О. Психологічні причини виникнення тривожності у студентів. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Психологія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 4. С. 82–86.
8. Боснюк В. Ф. Диференціальна психологія. Х.: НУЦЗУ, 2021. 141 с.
9. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словник по психологічній діагностиці. Київ: Наукова думка. 2022. С. 200-201
10. Валлон А. Формування рис характеру. Київ. 2020. 139 с.
11. Виноградов О. Г. Академічна успішність як критерій і предиктор. Український психологічний журнал (4), 2021 С. 33-43.
12. Войцихова А. І. Характеристика індивідуально-типологічних особливостей та їх вплив на взаємостосунки з оточуючими. Психологічна газета. 2019. № 14. 18-26 с.
13. Головка М. Академічна обдарованість та проблема її діагностики в сучасній психолого-педагогічній теорії та практиці. Микола Головка. Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: Збірник наукових праць. К. ТОВ «Інформаційні системи». 2022. Вип. 5. С. 247–254.
14. Галян І. М. Психодіагностика: навч. посібник К. Академвидав. 2018. С. 464-469

15. Гільбух Ю. З. Темперамент школяра: типологія та діагностика. 2019. С. 89-98
16. Грановська Р. М. «Елементи практичної психології». Харків. 2020. С. 221-229
17. Даченко М. І. Психологія вищої школи. Харків. 2022. 383 с.
18. Дужич Н. В., Мялюк, О. П., Марущак, М. І. Аналіз чинників, які впливають на академічну успішність. Медична освіта, (3), 2023. С. 54-61.
19. Еріксон Е. Ідентичність та юність. Харків: 2019. 344 с.
20. Ільїн Е. П. Диференціальна психолофізіологія. Київ, 2020. С. 135-139.
21. Ізард К. Психологія емоцій. 2017. С. 461-464
22. Кізаков В. Г., Кондратева Л. Л. «Психологія». Київ., 2019. С. 222-229
23. Калюжна Є.М. Психологічні механізми особистісної тривожності у підлітковому віці: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ. 2018. 27 с.
24. Кобець В. Н. Формування мотивація досягнення в людини. Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2022. № 37. С. 289-294.
25. Кон І. С. Психологія юності. Київ. 2021. 255 с.
26. Корнієнко І. О. Проблема опанування у ситуації високої тривожності. Науковий вісник Мукачівського державного університету, Серія «Педагогіка та психологія». Випуск 1(1), 2017. С. 147-152.
27. Корольчук М. С., Осідло В. І. Психодіагностика. Навч. посіб для вузів. К. Ельга Ніка-Центр. 2014. С. 400-415
28. Крисько В. Г. Психологія та педагогіка. Харвест 2019. 345 с.
29. Крутецкий В. А. «Психологія». К. 2019. С. 141-149
30. Кудрявцева Н. Т. Тривога як соціальна хвороба. Хімія і життя. 2014. № 11. С. 10-14.
31. Либін А. В. Диференціальна психологія. Диспозиція. К. Ексмо. 2020. С. 54-64
32. Маклаков А. Г. «Загальна психологія» Харків. 2021. 451 с.
33. Мерлін В. С. Психологія індивідуальності. Вибр. психол. праці. К. 2016. С. 112-119

34. Невідомська І. О., Михайловська, Т. О. «Як подолати педагогу тривожність студентів Освітологічний дискурс» 2016. С. 131-144
35. Носков В. І. Характеристика студентів: проблема ідентичності. Практична психологія та соціальна робота. 2022. №2. С. 42-44
36. Намова К. Р. «Диспозиційні риси особистості. Основи загальної психології». Харків. 2021. С. 98-112
37. Омельченко Я. М. Корекція тривожних станів молодших школярів засобами кататимно-імагінативної психотерапії: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Омельченко Яніна Миколаївна; Ін-т психології ім. Бібліогр. 2022. С. 194–209.
38. Паржницький В. К, Гречановська, О. І. Вплив факторів на академічні досягнення здобувачів освіти. Перспективи та інновації науки, (3 (37), Київ. 2024. 213 с.
39. Пашукова Т. І., Допіра А. І., Дьяконов Г. В. Практикум із загальної психології. К. Т-во «Знання», КО. 2020. С.76-80
40. Пенькова О. І. Психологічні аспекти саморегуляції особистості. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2016. С. 393-399.
41. Прихожан А. М. Психологія тривожності. А. М. Прихожан. К. 2019. 321 с.
42. Психологія відмінностей. Х, 2021. 494 с.
43. Практикум з психодіагностики. Укл. О. О. Музика, В. М. Остринька, В. В. Остринський. Житомир. 2022. С. 112-115
44. Психодіагностика: навчальний посібник. Донецьк: КиЦ, 2023. 346 с.
45. Психологія: Підручник / За ред. Ю. Л. Трофімова. К. Либідь. 2021. 390 с.
46. Психологія особистості. Тексти під ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. Н. Пузиря. К. 2022. С. 112-119
47. Психологія сучасного юнацтва під ред. Д. И. Фельдштейна. Харків. 2014. 451 с.

48. Рибалка В. В. Індивід та особистість у психологічній теорії часу Бориса Цуканова. Психологія і суспільство. 2019. № 3. 32-57 с.
49. Робертсон Р. В. «Введення в психологію». К. 2022. 451 с.
50. Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології. К. Кондор. 2022. 278 с.
51. Росс Л. К. Поведінка людини. Перспективи соціальної психології. М.: Аспект Пресс. 2021. С. 32-61
52. Роднова А. А. Особливості становлення професійної самосвідомості на етапі навчання. 2019. С.60-65
53. Роднова А. А. Професійне самовизначення студентів. К. 2019. 342 с.
54. Савчин М. В. Загальна психологія: навчальний посібник. У двох частинах. Частина І. Видавнича фірма «Відродження». 2022. 152 с
55. Семиченко В. А. Психологія: Темперамент. К. 2016. 200 с.
56. Халік О. О. Тривожність як чинник дезадаптації практичних психологів-початківців: автореф. Дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ. 2019. 20 с.
57. Халік О. О. Тривожність на початкових етапах професійного становлення особистості. Проблеми сучасної психології. Вип. 23. 2023. С. 663-676
58. Хорні К. Невротична особистість нашого часу. К. Хорні. Академічний проект. 2019. 208 с.
59. Хелл Л. Д. «Теорії особистості». Київ. 2019. 231 с.
60. Язева Х. В. Психологічні критерії академічної успішності студентів. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2023 С. 210–213 <https://doi.org/10.31812/psychology.v6i.7341>
61. Alyahyan and Düşteğör International Journal of Educational Technology in Higher Education (2020) 17:3 <https://doi.org/10.1186/s41239-020-0177-7>
62. Arum R., Roksa, J. (2019). Academically adrift: Limited learning on college campuses. Chicago, IL: University of Chicago Press.

63. Brew E. A., Nketiah, B. and Koranteng, R. (2023) A Literature Review of Academic Performance, an Insight into Factors and their Influences on Academic Outcomes of Students at Senior High Schools. *Open Access Library Journal*, 8: e7423. <https://doi.org/10.4236/oalib.1107423>
64. Choi N. (2015). Self-efficacy and self-concept as predictors of college students' academic performance. *Psychology in the Schools*, 42(2), 197-205. doi:10.1002/pits.20048
65. Putpuek N., Rojanaprasert, N., Atchariyachanvanich, K., & Thamrongthanyawong, T. (2022). Comparative Study of Prediction Models for Final GPA Score : A Case Study of Rajabhat Rajanagarindra University. In 2018 IEEE/ACIS 17th International Conference on Computer and Information Science, (pp. 92–97).
66. Simpson H. B., Y. Neria, R. Lewis-Fernandez, and F. Schneier. 2019. *Anxiety disorders – theory, research and clinical perspectives*. 1st ed. Cambridge University Press, Cambridge.
67. Spielberger C. D. *Anxiety : Current trends in theory and research* / C. D. Spielberger. N.Y., 2023. Vol. 1. 22. Yen, C.-J., & Liu, S. Learner autonomy as a predictor of course success and final grades in community college online courses. *Journal of Educational Computing Research*, 41(3), 347-367. doi:10.2190/EC.41.3.e
68. York T. T., Gibson, C., & Rankin, S. (2019). Defining and measuring academic success. *Practical assessment, research and evaluation*, 20(5), 11–20.

ДОДАТКИ

Додаток А

Бланк для проведення дослідження

ШАНОВНІ СТУДЕНТИ

Просимо Вас взяти участь в психологічному опитуванні та зазначити деякі відомості про себе:

ППП _____

Вік _____ Стать _____

Рівень навчальної успішності (високий, середній, низький) _____

Тест № 1

(Методика «Визначення установок особистості» Ф. Потьомкіна)

Інструкція: прочитавши запитання, дайте на них відповіді «так» чи «ні».

1. Вам часто кажуть, що ви більше думаєте про інших, ніж про себе?
2. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
3. Вам важко відмовити людям, коли вони про щось просять?
4. Ви часто намагаєтеся допомогти людям, якщо у них трапилися неприємності і біда?
5. Для себе ви робите щось з більшим задоволенням, ніж для інших?
6. Ви намагаєтеся зробити якомога більше для інших людей?
7. Ви переконані, що найбільша цінність — жити для інших людей?
8. Вам важко примусити себе щось зробити для інших?
9. Ваша характерна риса — безкорисливість?
10. Ви переконані, що турбота про інших часто шкодить вам?
11. Ви засуджуєте людей, котрі не вміють потурбувати ся про себе?
12. Ви часто просите людей зробити щось із корисливих спонук?
13. Ваша характерна риса — намагання допомогти іншим людям?
14. Ви вважаєте, що спочатку людина повинна думати про себе, а потім уже про інших?

15. Ви багато часу приділяєте своїй персоні?
16. Ви переконані, що не потрібно для інших сильно напружуватися?
17. Для себе у вас не вистачає ні сил, ні часу?
18. Вільний час ви використовуєте лише для своїх захоплень?
19. Ви можете назвати себе егоїстом?
20. Ви здатні зробити максимальні зусилля лише за високу винагороду?

Тест № 2

(16-факторний особистісний опитувальник Р.Б. Кеттелла)

Інструкція: Вам необхідно ознайомитись з наступними питаннями та обрати найбільш прийнятну для Вас відповідь.

1. Я думаю, що моя пам'ять зараз краща, ніж була раніше:
 1. вірно
 2. важко сказати
 3. ні
2. Я б цілком міг жити один, далеко від людей:
 1. так
 2. іноді
 3. ні
3. Якби я сказав, що небо знаходиться «внизу» і що взимку спекотно, я мав би назвати злочинця:
 1. бандитом
 2. святим
 3. хмарою
4. Коли я лягаю спати, я:
 1. засинаю швидко
 2. щось середнє
 3. засинаю насилу

5. Якби я вів машину по дорозі, де багато інших автомобілів, я вважав би за краще:

1. пропустить вперед більшість машин
2. не знаю
3. обігнати всі машини, що йдуть попереду

6. У компанії я надаю іншим жартувати та розповідати всякі історії:

1. Так
2. іноді
3. ні

7. Мені важливо, щоб у всьому, що мене оточує, не було безладу:

1. вірно
2. важко сказати
3. невірно

8. Більшість людей, з якими я буваю в компаніях, безсумнівно раді бачити мене:

1. Так
2. іноді
3. ні

9. Я б швидше займався:

1. фехтуванням та танцями
2. важко сказати
3. боротьбою та баскетболом

10. Мене зацікавлює те, що роблять люди, зовсім не схоже на те, що вони потім розповідають про це:

1. так
2. іноді
3. ні

11. Читаючи про якусь подію, я цікавлюся всіма подробицями:

1. завжди
2. іноді

3. рідко

12. Коли друзі жартують з мене, я зазвичай сміюся разом з усіма і не ображаюся:

1. вірно

2. не знаю

3. невірно

13. Якщо мені хтось нахамить, я можу швидко забути про це:

1. вірно

2. не знаю

3. невірно

14. Мені більше подобається вигадувати нові способи у виконанні якоїсь роботи, ніж дотримуватися випробуваних прийомів:

1. вірно

2. не знаю

3. невірно

15. Коли я планую щось, я волію робити це самостійно, без будь-якої допомоги:

1. вірно

2. іноді

3. ні

16. Я думаю, що я менш чутливий, ніж більшість людей:

1. вірно

2. важко відповісти

3. невірно

17. Мене дратують люди, які не можуть швидко приймати рішення:

1. вірно

2. не знаю

3. невірно

18. Іноді, хоч і короткочасно, у мене виникало почуття роздратування по відношенню до моїх батьків:

1. Так
2. не знаю
3. ні

19. Я скоріше розкрив би свої потаємні думки:

1. моїм добрим друзям
2. не знаю
3. у своєму щоденнику

20. Я думаю, що слово, протилежне за змістом протилежності слова «неточний», це:

1. недбалий
2. ретельний
3. приблизний

21. У мене завжди вистачає енергії, коли це необхідно:

1. Так
2. важко сказати
3. ні

22. Мене більше дратують люди, які:

1. своїми грубими жартами вганяють людей у фарбу
2. важко відповісти
3. створюють незручності для мене, запізнюючись на обумовлену

зустріч

23. Мені дуже подобається запрошувати гостей та розважати їх:

1. вірно
2. не знаю
3. невірно

24. Я думаю, що:

1. не все треба робити однаково ретельно
2. важко сказати
3. будь-яку роботу слід виконувати ретельно, якщо ви за неї взяли

25. Мені завжди доводиться долати збентеження:

1. Так
2. можливо
3. ні

26. Мої друзі частіше:

1. радяться зі мною
2. роблять те й інше порівну
3. дають мені поради

27. Якщо приятель обманює мене в дрібницях, я швидше вважаю за краще зробити вигляд, що не помітив цього, ніж викрити його:

1. Так
2. іноді
3. ні

28. Мені подобається друг:

а) інтереси якого мають діловий та практичний характер

1. не знаю
2. який відрізняється глибоко продуманими поглядами на життя

29. Я не можу байдуже слухати, як інші люди висловлюють ідеї, протилежні тим, у які я твердо вірю:

1. вірно
2. важко відповісти
3. невірно

30. Мене хвилюють мої минулі вчинки та помилки:

1. Так
2. не знаю
3. ні

31. Якби я однаково добре вмів і те й інше, то я віддав би перевагу:

1. грати в шахи
2. важко сказати
3. грати в містечка

32. Мені подобаються товариські, товариські люди:

1. Так
2. не знаю
3. ні

33. Я настільки обережний і практичний, що зі мною трапляється менше неприємних несподіванок, ніж з іншими людьми:

1. Так
2. важко сказати
3. ні

34. Я можу забути про свої турботи та обов'язки, коли мені це необхідно:

1. Так
2. іноді
3. ні

35. Мені буває важко визнати, що я не правий:

1. Так
2. іноді
3. ні

36. На підприємстві мені було б цікавіше:

1. працювати з машинами та механізмами та брати участь в основному виробництві

1. важко сказати
2. розмовляти з людьми, займаючись громадською роботою

37. Яке слово не пов'язане з іншими словами: а) кішка

1. близько
2. сонце

38. Те, що певною мірою відволікає мою увагу:

1. дратує мене
2. щось середнє
3. не турбує зовсім

39. Якби я мав багато грошей, то я:

1. подбав би про те, щоб не викликати до себе заздрощів

2. не знаю
3. жив би, не стискаючи себе ні в чому

40. Найгірше покарання для мене:

1. важка праця
2. не знаю
3. бути замкненим на самоті

41. Люди повинні більше, ніж вони роблять це зараз, вимагати

дотримання законів моралі:

1. Так
2. іноді
3. ні

42. Мені казали, що дитиною я був:

1. спокійний і любив залишатися один
2. не знаю
3. живим та рухливим

43. Мені подобалася б практична повсякденна робота з різними

установками та машинами:

1. Так
2. не знаю
3. ні

44. Я думаю, що більшість свідків кажуть правду, навіть якщо це нелегко

для них:

1. Так
2. важко сказати
3. ні

45. Іноді я не наважуюся проводити в життя свої ідеї, тому що вони

здаються мені нездійсненними:

1. вірно
2. важко відповісти
3. невірно

46. Я намагаюся сміятися з жартів не так голосно, як це робить більшість людей:

1. вірно
2. не знаю
3. невірно

47. Я ніколи не відчуваю себе таким нещасним, що хочеться плакати:

1. вірно
2. не знаю
3. невірно

48. У музиці я насолоджуюся:

1. маршами у виконанні військових оркестрів
2. не знаю
3. скрипковим соло

49. Я б скоріше вважав за краще провести два літні місяці:

1. у селі з одним або двома друзями
2. важко сказати
3. очолюючи групу у туристичному таборі

50. Зусилля, витрачені на складання планів:

1. ніколи не зайві
2. важко сказати
3. не варті цього

51. Необдумані вчинки та висловлювання моїх приятелів на мою адресу не ображають і не засмучують мене:

1. вірно
2. не знаю
3. невірно

52. Коли мені все вдається, я знаходжу це легко.

1. Завжди
2. іноді
3. рідко

53. Я хотів би швидше працювати:

1. в установі, де мені довелося б керувати людьми і весь час бути серед них

2. важко відповісти

3. архітектором, який у тихій кімнаті розробляє свій проект

54. Будинок так відноситься до кімнати, як дерево:

1. до лісу

2. до рослини

3. до аркуша

55. Те, що я роблю, у мене не виходить:

1. рідко

2. іноді

3. часто

56. Здебільшого я:

1. волію ризикнути

2. не знаю

с) волію діяти напевно

57. Ймовірно, деякі люди вважають, що я дуже багато говорю:

1. швидше це так

2. не знаю

3. думаю що ні

58. Мені більше подобається людина:

1. великого розуму, будь він навіть ненадійний і непостійний

2. важко сказати

3. із середніми здібностями, зате вміє протистояти будь-яким

спокусам

59. Я приймаю рішення:

1. швидше, ніж багато людей

2. не знаю

3. повільніше, ніж більшість людей

60. На мене більше враження справляють:

1. майстерність та витонченість
2. важко сказати
3. сила та міць

61. Я вважаю, що я людина, схильна до співпраці:

1. Так
2. щось середнє
3. ні

62. Мені більше подобається розмовляти з людьми вишуканими, витонченими, ніж з відвертими та прямолінійними:

1. Так
2. не знаю
3. ні

63. Я віддаю перевагу:

1. вирішувати питання, що стосуються особисто мене, сам
2. важко відповісти
3. радитися з моїми друзями

64. Якщо людина не відповідає відразу ж після того, як я щось сказав їй, я відчуваю, що, мабуть, сказав якусь дурість:

1. вірно
2. не знаю
3. невірно

65. У шкільні роки я найбільше отримав знання:

1. на уроках
2. важко сказати
3. читаючи книги

66. Я уникаю громадської роботи та пов'язаної з цим відповідальності:

1. вірно
2. іноді
3. невірно

67. Коли питання, яке треба вирішувати, дуже важке і вимагає від мене багато зусиль, я намагаюся:

1. зайнятися іншим питанням
2. важко відповісти
3. ще раз спробувати вирішити це питання

68. У мене виникають сильні емоції: тривога, гнів, напади сміху тощо — здавалося б, без певної причини:

1. Так
2. іноді
3. ні

69. Іноді я розумію гірше, ніж зазвичай:

1. вірно
2. не знаю
3. невірно

70. Мені приємно зробити людині ласку, погодившись призначити зустріч на час, зручний для нього, навіть якщо це трохи незручно для мене:

1. Так
2. іноді
3. ні

71. Я думаю, що правильне число, яке має продовжити ряд — 1, 2, 3, 6, 5 — буде:

1. 10
2. 5
3. 7

72. Іноді у мене бувають нетривалі напади нудоти та запаморочення без певної причини:

1. Так
2. не знаю
3. ні

73. Я волію швидше відмовитися від свого замовлення, ніж завдати офіціанту зайвого занепокоєння:

1. Так
2. іноді
3. ні

74. Я живу сьогоднішнім днем більшою мірою, ніж інші люди:

а) вірно

1. важко сказати
2. невірно

75. На вечірці мені подобається:

1. брати участь у цікавій бесіді
2. важко відповісти
3. дивитися, як люди відпочивають, і просто відпочивати самому

76. Я висловлюю свою думку незалежно від того, скільки людей можуть почути її:

1. Так
2. іноді
3. ні

77. Якби я міг перенестися в минуле, я найбільше хотів би зустрітися з:

1. Колумбом
2. не знаю
3. Пушкіним

78. Я змушений утримувати себе від того, щоб не залагоджувати чужі справи:

1. Так
2. іноді
3. ні

79. Якщо люди погано про мене думають, то я не намагаюся переконати їх, а продовжую робити так, як вважаю за потрібне:

1. Так

2. важко сказати

3. ні

80. Працюючи в магазині, я вважав би за краще:

1. оформляти вітрини

2. не знаю

3. бути касиром

81. Якщо я бачу, що мій старий друг холодний зі мною і уникає мене, я зазвичай:

1. одразу ж думаю: «У нього поганий настрій»

2. не знаю

3. турбуюся про те, який неправильний вчинок я зробив

82. Всі нещастя стаються через людей, які намагаються внести всі зміни, хоча вже існують задовільні способи вирішення цих питань:

1. Так

2. Іноді

3. ні

83. Я отримую велике задоволення, розповідаючи місцеві новини:

1. Так

2. іноді

3. ні

84. Акуратні, вимогливі люди не вживаються зі мною:

1. вірно

2. іноді

3. невірно

85. Мені здається, що я менш дратівливий, ніж більшість людей:

1. вірно

2. не знаю

3. невірно

86. Мені легше не зважати на інших людей, ніж їм зі мною:

1. вірно

2. іноді
3. невірно

87. Буває, що весь ранок я не хочу ні з ким розмовляти:

1. часто
2. іноді
3. ніколи

88. Якщо стрілки годинника зустрічаються рівно через кожні 65 хвилин, відміряних за точним годинником, то цей годинник:

1. відстають
2. йдуть правильно
3. поспішають

89. Мені буває нудно:

1. часто
2. іноді
3. рідко

90. Люди кажуть, що мені подобається робити все своїм оригінальним способом:

1. вірно
2. іноді
3. невірно

91. Я вважаю, що треба уникати зайвих хвилювань, тому що вони втомлюють:

1. Так
2. не знаю
3. ні

92. Вдома у вільний час я:

1. базікаю та відпочиваю
2. важко відповісти
3. займаюся справами, що цікавлять мене

93. Я неспіливо і обережно ставлюся до встановлення дружніх стосунків із новими людьми:

1. Так
2. іноді
3. ні

94. Я вважаю, що те, що люди говорять віршами, можна так само висловити прозою:

1. Так
2. іноді
3. ні

95. Я підозрюю, що люди, з якими я перебуваю у дружніх стосунках, можуть виявитися аж ніяк не друзями за моєю спиною:

1. так, здебільшого
2. іноді
3. ні

96. Я думаю, що навіть найдраматичніші події через рік вже не залишать у моїй душі жодних слідів:

1. Так
2. іноді
3. ні

97. Я думаю, що було б цікаво бути:

1. натуралістом і працювати з рослинами
2. не знаю
3. страховим агентом

98. Я відчуваю безпричинний страх і огиду по відношенню до деяких речей, до певних тварин, місць і т.п.

1. Так
2. Іноді
3. ні

99. Я люблю розмірковувати про те, як можна було б покращити світ:

1. Так
2. важко сказати
3. ні

100. Я віддаю перевагу гри:

1. де треба грати в команді або мати партнера
2. не знаю
3. де кожен грає за себе

101. Вночі мені сняться фантастичні чи безглузді сни:

1. Так
2. іноді
- с) ні

102. Якщо я залишаюся вдома один, то через деякий час я відчуваю тривогу та страх.

1. Так
2. іноді
3. ні

103. Я можу своїм дружнім ставленням ввести людей в оману, тому що насправді вони мені не подобаються:

1. Так
2. іноді
3. ні

104. Яке слово менш пов'язане із двома іншими:

1. думати
2. бачити
3. чути

105. Якщо мати Марії є сестрою отця Олександра, то ким є Олександр по відношенню до Марії?

1. двоюрідним братом
2. племінником
3. дядьком

Тест № 3

(методика «Діагностики міри готовності до ризику» Ф.П. Шуберта)

Інструкція: Вам необхідно поставити позначку поставте та обрати відповідний бал за такою схемою. «2» бали — повністю згоден, «ТАК». «1» бал — більше «ТАК», ніж «НІ». «0» балів — ні «ТАК», ні «НІ», щось середнє. «-1» бал — більше «НІ», ніж «ТАК». «-2» бала — повністю незгоден, «НІ».

№ питання		-2	-1	0	1	2
1	Чи перевищили б ви встановлену швидкість, щоб якнайшвидше надати необхідну медичну допомогу важко хворій людині?					
2	Чи погодилися б ви заради гарного заробітку брати участь в небезпечній і тривалій експедиції?					
3	Чи стали б ви на шляху небезпечного злочинця, що втікає?					
4	Чи могли б ви їхати на підніжці товарного вагона при швидкості понад 100 км/год?					
5	Чи можете ви наступного дня після безсонної ночі нормально працювати?					
6	Чи стали б ви першим переходити дуже холодну річку?					
7	Чи позичили б ви другові велику суму грошей, будучи не зовсім упевненим, що він зможе повернути ці гроші?					
8	Чи ввійшли б ви разом з приборкувачем в клітку з левами за його					

	запевнення, що це безпечно?					
9	Чи могли б ви під керівництвом ззовні залізити на високу фабричну трубу?					
10	Чи могли б ви без тренування керувати парусним човном?					
11	Чи ризикнули б ви схопити за вуздечку коня, який біжить навскач?					
12	Чи могли б ви після 10 келихів пива їхати на велосипеді?					
13	Чи могли б ви здійснити стрибок з парашутом?					
14	Чи могли б ви за необхідності проїхати без квитка від Таллінна до Москви?					
15	Чи могли б ви поїхати в автотурне, якби за кермом сидів ваш знайомий, котрий нещодавно потрапив у складну дорожньо-транспортну пригоду?					
16	Чи могли б ви з 10-метрової висоти стрибнути на тент пожежної команди?					
17	Чи могли б ви погодитись на небезпечну для життя операцію, щоб позбутися затяжної хвороби з постільним режимом?					
18	Чи могли б ви зістрибнути з підніжки товарного вагона, що рухається зі швидкістю 50 км/год?					
19	Чи могли б ви, як виняток, разом з 7-ма іншими людьми піднятися на ліфті, розрахованому тільки на шість чоловік?					
20	Чи могли б ви за велику грошову					

	винагороду перейти із зав'язаними очима жваве вуличне перехрестя?					
21	Чи взяли б ви за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили?					
22	Чи могли б ви після 10 чарок горілки обчислювати відсотки?					
23	Чи могли б ви за вказівкою начальника взятися за високовольтний дріт, якби той запевнив, що дріт знеструмлений?					
24	Чи могли б ви після деяких попередніх пояснень управляти гелікоптером?					
25	Чи могли б ви, маючи квитки, але без грошей і продуктів, доїхати з Києва до Львова?					

Тест № 4

(«Особистісний опитувальник» Г. Айзенка)

Інструкція: Вам необхідно відповісти на питання «Так» або «Ні». Доцільно ставити позначку «+» або «-».

1. Ви часто відчуваєте потяг до нових вражень, бажання відчути збудження?
2. Чи часто Ви відчуваєте потребу в друзях, які Вас розуміють, можуть підбадьорити і втішити?
3. Чи вважаєте Ви себе безтурботною людиною?
4. Чи правда, що Вам дуже важко відповісти «Ні»?
5. Чи обмірковуєте Ви свої справи не поспішаючи, чи віддаєте Ви перевагу тому, щоб почекати перед тим, як діяти?
6. Ви завжди стримуєте свої обіцянки, не зважаючи на те, що Вам це не завжди вигідно?
7. Чи часто у Вас бувають спади і підйоми настрою?

8. Взагалі Ви дієте і розмовляєте швидко, без запинок для обмірковування?

9. Чи виникало у Вас коли-небудь почуття, що Ви “нещасна людина”, хоча ніякої вагомої причини для цього не було?

10. Чи зробили б Ви все, будь-що, на спір?

11. Чи виникає у Вас почуття невпевненості та сорому, коли хочете зав’язати розмову з симпатичною (ним) незнайомкою (цем)?

12. Чи буває коли-небудь, що Ви сердитесь, виходите з себе?

13. Чи часто Ви дієте під впливом тимчасового настрою?

14. Чи часто Ви хвилюєтесь із-за того, що зробили або сказали щось таке, чого не слід було робити або говорити?

15. Чи віддаєте Ви перевагу книжкам над зустрічами з людьми?

16. Чи правда, що Вас легко образити?

17. Ви любите часто бувати в компаніях?

18. Чи бувають у Вас такі думки, що Ви хотіли б приховати від інших?

19. Чи правда, що Ви часом повні енергії так, що все горить у руках, а часом зовсім в’ялі?

20. Чи хотіли б Ви, щоб у Вас було друзів менше, але щоб вони були дуже близькими?

21. Чи часто Ви мрієте?

22. Коли на Вас кричать, Ви відповідаєте тим же?

23. Чи часто Вас хвилює відчуття провини?

24. Чи всі Ваші звички хороші та Бажані?

25. Чи здатні Ви дати волю своїм почуттям і повеселитись у галасливій компанії?

26. Чи рахуєте Ви себе людиною збудливою і вразливою?

27. Чи вважають Вас людиною жвавою і веселю?

28. Після того, як справа зроблена, чи часто Ви подумки повертаєтесь до неї, гадаєте, що можна було б зробити краще?

29. Ви, як правило, мовчите, коли знаходитесь в компанії інших людей?

30. Буває так, що Ви інколи переказуєте плітки чи чутки?
31. Буває таке, що Вам не спиться через те, що різні думки лізуть у голову?
32. Якщо Ви хочете дізнатись про що-небудь, то Ви скоріше прочитаєте про це в книжці, ніж запитаете?
33. Чи буває у Вас сильне серцебиття?
34. Чи подобається Вам робота, яка вимагає від Вас постійної уваги?
35. Чи бувають у Вас приступи сильного тремтіння?
36. Якщо б Ви знали, що сказане Вами ніколи не буде розголошено, Ви б завжди висловлювались у дусі загальноприйнятого (як всі)?
37. Чи справді Вам неприємно знаходитись у компаніях, де насміхаються один над одним?
38. Ви дратівлива людина?
39. Чи подобається Вам робота, яка вимагає швидких дій?
40. Чи хвилюєтесь Ви з приводу будь-яких неприємних подій, які могли б статись?
41. Чи правда, що Ви людина повільна і некваплива в рухах?
42. Ви коли-небудь спізнювались на побачення чи на роботу?
43. Чи часто Вам сняться жахливі сни?
44. Чи правда, що Ви так любите поговорити, що ніколи не пропустите зручного випадку порозмовляти з незнайомою людиною?
45. Чи турбують Вас які-небудь болі?
46. Чи Ви б відчували себе дуже нещасним, якщо б тривалий час були позбавлені широкого спілкування з людьми?
47. Чи можете Ви назвати себе нервовою людиною?
48. Серед людей, яких Ви знаєте, такі, що Вам дуже не подобаються?
49. Могли б Ви сказати про себе, що Ви впевнена в собі людина?
50. Чи легко Ви ображаєтесь, коли люди вкажуть на Ваші помилки в роботі або на Ваші особисті промахи?

51. Чи рахуєте Ви, що важко отримати справжнє задоволення від вечорниць?
52. Чи турбує Вас відчуття, що Ви чимось гірші за інших?
53. Чи легко Вам внести пожвавлення в досить скучну компанію?
54. Чи буває так, що Ви говорите про речі, на яких зовсім не розумієтесь?
55. Чи піклуєтесь Ви про своє здоров'я?
56. Чи любите Ви жартувати над іншими?
57. Чи страждаєте Ви від безсоння?

Тест № 5

(«Опитувальник шкала тривожності» Тейлора (адаптація М.М. Пейсахова))

Інструкція: Вам необхідно дати відповідь на всі твердження, які містить опитувальник. Якщо вони відповідають Вашому уявленню про себе, напишіть

«Так», у протилежному разі – «Ні».

1. Часто я працюю з великим напруженням.
2. Вночі мені важко заснути.
3. Для мене приємні несподівані зміни у звичних обставинах.
4. Мені часто сняться страшні сни.
5. Мені важко зосередитися на якомусь завданні чи роботі.
6. У мене дуже неспокійний і переривчастий сон.
7. Я хотів би бути таким щасливим, як, на мій погляд, інші.
8. Безперечно, мені не вистачає впевненості в собі.
9. Моє здоров'я дуже турбує мене.
10. Часто я відчуваю себе нікому не потрібним.
11. Я часто плачу, у мене «очі на мокрому місці».
12. Я помічаю, що мої руки починають тремтіти, коли я намагаюся зробити щось складне чи небезпечне.
13. Часом, коли я збентежений, у мене виникає сильна пітливість і це дуже турбує мене.

14. Я часто ловлю себе на думці, що мене щось тривожить.
15. Нерідко я думаю про такі речі, про які не хотілося б говорити.
16. Навіть у холодні дні я легко пітнію.
17. У мене бувають періоди такого занепокоєння, Що я не можу всидіти на місці.
18. Життя для мене майже завжди пов'язане з надзвичайною напруженістю.
19. Я набагато чутливіший, ніж більшість людей.
20. Я легко бентежусь.
21. Моє місце серед оточуючих дуже мене турбує.
22. Мені дуже важко зосередитися на чомусь.
23. Майже весь час я відчуваю тривогу через когось або через щось.
24. Часто я стаю надто збудженим і мені важко заснути.
25. Мені доводилося відчувати страх навіть тоді, коли я точно знав, що мені нічого не загрожує.
26. Я схильний сприймати все дуже серйозно.
27. Мені часом здається, що переді мною постають такі труднощі, які я не здолаю.
28. Я майже завжди відчуваю невпевненість у собі.
29. Мене дуже тривожать можливі невдачі.
30. Чекання завжди нервує мене.
31. Часом мені здається, що я ні на що не здатний.
32. Бували періоди, коли через тривогу я не міг заснути.
33. Іноді я засмучуюся через дрібниці.
34. Я легко збудлива людина.
35. Я часто боюся, що ось-ось почервонію.
36. У мене не вистачить духу пережити всі майбутні труднощі.
37. Часом мені здається, що моя нервова система розхитана, і я ось-ось втрачу розум.
38. Найчастіше мої ноги і руки досить теплі.

39. У мене рівний і добрий настрій.
40. Я майже завжди відчуваю себе зовсім щасливим.
41. Коли потрібно на щось довго чекати, я можу бути спокійним.
42. У мене рідко буває головний біль.
43. У мене не буває серцебиття під час очікування на щось нове або тяжке.
44. Мої нерви розхитані не більше ніж у інших людей.
45. Я впевнений у собі.
46. Порівняно з іншими людьми я вважаю себе сміливим.
47. Я сором'язливий не більше ніж інші.
48. Часто я спокійний і вивести мене з рівноваги нелегко.
49. Практично я ніколи не червонію.
50. Я можу спокійно спати після будь-яких неприємностей.

Дякуємо за участь в дослідженні

Додаток Б
Отримані дані дослідження

№ досліджуваного	Вік	Стать	Навчальна успішність	Альтруїзм-егоїзм	Циклотомія-пизотомія	Абстрактність-конкретність	Емоційна зрілість-незрілість	Домінантність-підкорення	Сургенція-десургенція	Сила суперого	Рішучість-нерішучість	Чутливість-нечутливість	Підозрілість-довірливість	Непрактичність-практичність	Заподаливість-наївність	Впевненість-невпевненість	Радикалізм-консерватизм	Незалежність-залежність	Висока самооцінка-низька самооцінка	Готовність до ризику	Інтроверсія-екстраверсія	Нейротизм	Тривожність
1	17	Ж	ВР	10	3	5	6	7	8	12	5	6	7	8	6	9	6	2	8	21	15	2	20
2	18	Ж	ВР	12	5	7	7	7	6	5	11	12	8	7	6	10	12	7	12	20	3	6	10
3	17	Ж	ВР	15	6	1	7	8	9	2	12	7	8	9	9	11	3	12	11	12	2	5	12
4	20	Ж	ВР	12	7	5	4	12	9	8	12	8	7	6	12	12	4	5	10	17	4	7	15
5	21	Ж	ВР	10	65	12	5	7	8	9	12	11	6	7	8	19	5	6	11	20	12	5	22
6	17	Ч	ВР	12	6	7	8	8	9	8	11	3	4	5	6	3	5	7	12	21	13	4	13
7	18	Ч	ВР	13	7	4	5	7	8	11	7	7	4	5	6	12	5	8	12	22	15	3	15
8	18	Ч	ВР	15	8	5	4	6	7	7	8	9	12	11	10	11	4	8	12	27	12	15	10
9	19	Ж	ВР	10	6	6	4	7	8	7	6	7	7	7	8	10	6	7	12	22	13	15	13
10	20	Ж	ВР	13	5	4	8	3	2	6	11	11	12	6	12	12	7	2	11	12	19	3	15
11	17	Ж	ВР	12	4	3	5	7	8	9	8	6	6	9	3	11	11	6	10	14	12	7	14
12	17	Ж	ВР	12	3	2	4	6	7	8	12	11	7	11	8	11	11	7	9	16	3	8	15
13	21	Ж	ВР	13	12	3	6	7	8	6	5	4	3	2	3	10	2	8	12	22	5	6	13

14	26	Ч	BP	15	5	4	5	7	8	9	12	6	7	6	8	8	3	12	11	21	6	5	22
15	17	Ч	BP	15	6	3	5	6	7	12	9	12	7	8	9	9	2	7	6	20	7	10	2
16	25	Ж	BP	12	7	3	6	8	9	4	12	7	8	9	5	4	2	8	7	21	6	5	14
17	17	Ж	BP	10	8	4	9	9	8	12	11	11	7	5	4	12	2	7	12	22	10	6	15
18	18	Ж	BP	11	9	6	6	6	12	10	7	6	5	6	10	11	12	1	4	15	8	7	17
19	17	Ж	BP	13	6	7	7	7	11	8	8	9	7	7	7	11	7	5	12	17	7	12	15
20	17	Ж	BP	13	5	8	6	8	5	7	9	4	8	4	6	10	8	7	11	12	9	5	15
21	23	Ж	BP	14	4	9	12	5	6	6	6	11	9	11	5	12	9	12	11	22	7	7	17
22	22	Ж	BP	12	3	11	6	4	7	8	5	12	5	7	4	11	7	11	11	13	6	8	11
23	17	Ж	BP	15	4	3	8	5	5	9	4	11	11	8	12	6	6	7	10	20	5	9	11
24	17	Ж	BP	16	5	12	12	12	4	6	12	6	12	9	4	12	5	8	12	21	4	9	10
25	18	Ж	BP	12	7	5	4	7	12	5	11	7	12	12	6	11	6	9	12	21	5	12	9
26	19	Ч	BP	15	8	6	11	8	11	4	5	8	5	11	7	12	5	8	8	22	6	12	3
27	21	Ч	BP	16	5	7	4	12	12	12	6	9	12	11	8	12	2	6	9	23	5	19	7
28	17	Ж	BP	15	4	8	5	4	12	12	7	12	7	12	12	11	6	5	9	25	6	4	12
29	17	Ж	BP	15	6	3	5	6	7	11	8	9	8	7	6	10	7	7	9	26	4	5	8
30	18	Ж	BP	12	3	7	8	7	7	9	5	8	8	11	8	7	8	8	12	27	3	6	7
31	17	Ж	CP	10	2	8	11	8	9	12	9	8	9	11	5	6	12	5	12	2	5	15	22
32	17	Ж	CP	11	6	7	12	7	11	12	6	7	12	6	4	5	7	4	8	6	4	19	48
33	18	Ж	HCP	8	7	6	11	9	12	11	12	8	11	5	3	6	8	3	9	7	5	18	31
34	19	Ч	HCP	10	8	3	5	7	6	5	12	4	6	2	6	7	6	3	5	8	6	12	12
35	21	Ж	CP	11	12	6	7	6	8	7	12	6	5	5	7	9	5	5	6	20	4	12	33
36	22	Ж	CP	8	12	7	8	8	7	8	6	7	6	6	5	11	4	11	4	6	3	6	27
37	17	Ж	CP	9	5	8	9	7	9	12	7	8	7	11	6	6	6	7	3	7	5	17	45
38	21	Ж	CP	8	6	7	11	6	12	11	8	12	8	7	2	7	7	8	4	8	6	18	49
39	17	Ж	CP	9	7	4	12	7	11	6	9	4	6	8	12	5	8	9	5	9	9	19	34
40	17	Ж	HCP	8	8	5	6	12	7	7	11	6	5	8	6	4	12	8	6	5	2	15	39
41	17	Ч	HCP	10	9	6	7	5	8	8	11	7	4	12	7	5	3	5	4	5	3	16	50
42	17	Ч	HCP	11	11	7	8	8	9	7	7	8	12	5	6	6	4	4	3	5	12	15	37
43	17	Ч	CP	12	4	8	9	9	8	7	8	8	7	7	5	7	5	3	2	7	8	2	12
44	17	Ч	CP	8	5	6	6	6	12	10	7	6	5	6	10	8	5	6	5	18	9	16	34

45	18	Ч	CP	9	6	7	7	7	11	8	8	9	7	7	7	7	4	7	4	3	11	17	37
46	17	Ч	CP	10	7	8	6	8	5	7	9	4	8	4	6	6	3	8	3	5	12	18	28
47	19	Ч	CP	11	6	9	12	5	6	6	6	11	9	11	5	5	6	4	5	7	7	19	38
48	21	Ч	HCP	12	6	11	6	4	7	8	5	12	5	7	4	3	7	5	6	5	8	17	31
49	17	Ч	HCP	10	5	3	8	5	5	9	4	11	11	8	12	8	9	6	7	4	6	18	32
50	18	Ч	HCP	6	6	12	12	12	4	6	12	6	12	9	4	11	7	3	5	7	7	18	50
51	19	Ч	CP	9	7	5	4	7	12	5	11	7	12	12	6	6	11	4	4	6	6	12	12
52	21	Ч	HCP	9	8	6	11	8	11	4	5	8	5	11	7	7	5	5	3	12	4	5	45
53	22	Ч	CP	7	3	7	4	12	12	12	6	9	12	11	8	6	6	7	11	4	2	18	48
54	26	Ч	HCP	8	4	8	5	4	12	12	7	12	7	12	12	5	7	2	5	7	7	15	49
55	17	Ч	CP	9	5	5	6	4	4	6	7	8	7	12	7	6	6	3	6	8	8	15	43
56	17	Ч	HCP	9	6	4	7	6	8	7	8	9	7	12	8	5	5	5	4	9	3	16	45
57	17	Ч	CP	8	7	7	8	7	7	9	5	8	8	11	8	7	5	2	3	12	10	17	42
58	17	Ч	CP	11	8	8	11	8	9	12	9	8	9	11	5	6	3	12	4	5	6	11	36
59	17	Ч	CP	8	9	7	12	7	11	12	6	7	12	6	4	5	4	6	5	7	6	6	45
60	17	Ч	HCP	9	11	6	11	9	12	11	12	8	11	5	3	6	5	7	4	8	5	15	31

Додаток В

Описова статистика (таблиця середніх значень)

	N	Мінімум	Максимум	Середнє значення	Стандартне відхилення
Альтруїзм-егоїзм	60	1,00	20,00	12,256	2,27515
Циклотомія-шизотомія	60	1,00	12,00	6,5000	3,57753
Абстрактність мислення	60	1,00	12,00	2,7564	2,13922
Емоційна зрілість	60	1,00	6,00	5,2564	2,10607
Домінантність-підкорення	60	1,00	12,00	8,2179	3,96143
Сургенція-десургенція	60	1,00	12,00	9,5641	2,56843
Сила суперего	60	1,00	12,00	9,876	2,56113
Нерішучість-рішучість	60	1,00	12,00	7,0385	6,08050
Нечутливість-чутливість	60	1,00	12,00	4,4744	2,28692
Підозрілість-довірливість	60	1,00	12,00	4,5641	2,27837
Практичність-непрактичність	60	1,00	12,00	5,5513	2,82592
Наївність-критичність	60	1,00	12,00	6,3846	2,07204
Невпевненість-впевненість	60	1,00	12,00	7,0897	2,90414
Радикалізм-консерватизм	60	1,00	12,00	7,0128	3,35425
Незалежність-залежність	60	1,00	12,00	4,0769	2,93554
Самооцінка	60	1,00	12,00	8,7179	3,02233
Напруженість-розслабленість	60	1,00	12,00	9,4487	3,58583
Готовність до ризику	60	1,00	20,00	9,6410	2,53452
Інтроверсія-екстраверсія	60	1,00	19,00	10,4487	2,84076
Нейротизм	60	1,00	19,00	15,3333	2,07437
Тривожність	60	1,00	50,00	23,7179	2,40748

Додаток Г

Описова статистика (порівняння середніх значень в кількох групах)

	Навчальна успішність	N	Середнє значення	Стандартне відхилення	Похибка середнього відхилення
Альтруїзм-егоїзм	ВР	30	14,0333	27,01913	4,93300
	СР (НСР)	30	9,8500	29,08279	4,19774
Циклотомія-шизотомія	ВР	30	4,4333	1,86960	2,34134
	СР (НСР)	30	5,7292	1,80707	1,26083
Абстрактність мислення	ВР	30	8,5000	21,81071	3,98207
	СР (НСР)	30	5,4583	26,30909	3,79739
Емоційна зрілість	ВР	30	10,4667	17,77781	3,24577
	СР (НСР)	30	3,4167	18,86665	2,72317
Домінантність-підкорення	ВР	30	11,6000	4,16554	1,76052
	СР (НСР)	30	6,3333	3,48451	1,50295
Сургенція-десургенція	ВР	30	5,4000	4,60584	,84091
	СР (НСР)	30	5,9167	4,31639	2,62302
Сила суперого	ВР	30	9,4000	4,60584	2,84091
	СР (НСР)	30	7,4000	4,60584	1,84091
Нерішучість-рішучість	ВР	30	9,6333	2,18905	1,39966
	СР (НСР)	30	3,1458	1,99989	2,28866
Нечутливість-чутливість	ВР	30	7,6333	3,29559	2,60169
	СР (НСР)	30	7,7292	3,20066	2,46198
Підозрілість-довірливість	ВР	30	8,1333	4,86177	2,88763
	СР (НСР)	30	9,7708	7,38958	1,06659
Практичність-непрактичність	ВР	30	4,0000	3,57192	2,65214

	CP (HCP)	30	4,4792	4,90761	2,70835
Наївність-критичність	BP	30	3,2000	3,03315	2,55377
	CP (HCP)	30	2,7917	4,30714	2,62168
Невпевненість-впевненість	BP	30	11,5333	2,44573	2,44653
	CP (HCP)	30	6,1667	2,86827	2,41400
Радикалізм-консерватизм	BP	30	4,6000	5,64831	1,03124
	CP (HCP)	30	5,7708	5,75470	,83062
Незалежність-залежність	BP	30	5,2000	3,74534	,68380
	CP (HCP)	30	6,8958	6,50774	,93931
Самооцінка	BP	30	10,4000	22,92206	4,18498
	CP (HCP)	30	5,0000	21,74710	3,13892
Напруженість-розслабленість	BP	30	6,8333	4,80720	,87767
	CP (HCP)	30	7,6042	3,89074	,56158
Готовність до ризику	BP	30	20,8000	6,23892	1,13907
	CP (HCP)	30	8,6875	6,42189	2,92692
Інтроверсія-екстраверсія	BP	30	8,9667	6,32174	1,15419
	CP (HCP)	30	9,0625	5,82513	2,84079
Нейротизм	BP	30	7,5667	6,11771	1,11694
	CP (HCP)	30	18,0417	6,38802	2,92203
Тривожність	BP	30	14,0667	4,77734	2,87222
	CP (HCP)	30	29,6042	4,65736	2,67223

			Середнє значення	Стандартне відхилення	Похибка середнього відхилення
	Стать	N			
Альтруїзм-егоїзм	Ж	32	11,765	2,01916	2,93300

	Ч	28	10,090	9,08278	5,19774
Циклотомія-шизотомія	Ж	32	9,876	2,86960	3,34234
	Ч	28	8,878	1,80707	1,26083
Абстрактність мислення	Ж	32	7,5000	1,81072	1,98207
	Ч	28	7,4583	6,30908	5,79739
Емоційна зрілість	Ж	32	11,4662	1,77781	6,24577
	Ч	28	4,4168	8,86865	2,72347
Домінантність-підкорення	Ж	32	8,6002	7,16551	2,76052
	Ч	28	8,3333	6,48459	2,50295
Сургенція-десургенція	Ж	32	7,4000	4,60584	2,84091
	Ч	28	6,9167	4,31639	7,62302
Сила суперого	Ж	32	9,4020	3,60584	6,84092
	Ч	28	10,4000	5,60584	4,84092
Нерішучість-рішучість	Ж	32	11,6333	3,18902	2,39966
	Ч	28	5,1458	2,99981	3,28863
Нечутливість-чутливість	Ж	32	7,6332	4,29559	3,60161
	Ч	28	7,7232	2,20066	2,46193
Підозрілість-довірливість	Ж	32	7,1222	3,86177	4,88761
	Ч	28	8,7708	2,38958	2,06651
Практичність-непрактичність	Ж	32	7,0022	2,57192	1,65218
	Ч	28	8,4793	3,90745	2,70866
Наївність-критичність	Ж	32	6,2000	2,03315	1,5536
	Ч	28	7,7917	2,30714	2,62165
Невпевненість-впевненість	Ж	32	10,5313	3,44573	3,44658
	Ч	28	6,1667	6,86827	2,41499
Радикалізм-консерватизм	Ж	32	7,6000	2,64887	2,03124

Ч		28	7,7708	5,75411	4,83062
Незалежність-залежність	Ж	32	8,2000	2,74534	4,68380
Ч		28	7,8958	3,50774	2,93931
Самооцінка	Ж	32	11,4077	2,92201	3,18498
Ч		28	7,4351	1,74718	2,,13892
Напруженість-розслабленість	Ж	32	8,8333	5,80711	1,87767
Ч		28	7,6041	2,89074	3,56158
Готовність до ризику	Ж	32	21,8000	2,23892	2,13966
Ч		28	10,6875	4,42189	2,92678
Інтроверсія-екстраверсія	Ж	32	7,9611	5,32166	4,15488
Ч		28	10,0624	4,82513	6,84071
Нейротизм	Ж	32	8,5667	4,11771	1,11622
Ч		28	15,0417	6,38802	4,92893
Тривожність	Ж	32	21,0667	2,77675	1,85727
Ч		28	32,6042	2,65716	4,67761

Додаток Д

Кореляційна матриця

		Альтруїзм-егоїзм	Цикл.-шиз.	Абстр-конкр	Емоц. зрілість	Дом-підк.	Сург-десург.	Незалежність	Рішучість-неріш.	Чутливість	Підозрілість	Непрактичність	Самоопіка	Впевненість-невпевненість	Готовність до	Інтроверсія-	Нейротизм	Тривожність
Альтруїзм-егоїзм	Кореляція Пірсона	1	,492**	-,395*	,611**	-4,13*	-,487*	,492**	6,41**	-,409*	-,581*	,661*	6,11**	2,52**	4,12**	6,12*	-4,12**	-5,22**
	Знч.(2-сторон)	0	0	0	0	0	0	0,67	0,001	0	0,001	0	0,01	0,01	0	0	0,01	0,01
	N	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Цикл.-шизотимія	Кореляція Пірсона	-,409**	1	-,743*	-0,2	-,620**	,617**	,642**	-,588**	,409**	-,359*	-,359**	,617**	-,419**	-0,2	-0,2	-0,2	-0,18
	Знч.(2-сторон)	0		0	0,01	0	0	0,18	0,001	0	0,001	0,01	0	0	0,18	0,18	0,18	0,175
	N	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Абстр-конкр мисл	Кореляція Пірсона	-,580**	,409**	1	-,487*	,642**	-,673*	-,367**	-,451**	,409**	,409**	-,359**	,642**	-,673**	-,367**	-,367*	-,367**	-,367**
	Знч.(2-сторон)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,004	0	0	0	0	0	0	0,004
	N	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Емоц. зрілість	Кореляція Пірсона	,611**	-,359*	-,487*	1	-,588**	,492**	-,395**	,611**	-,359*	-,487*	,409*	-,359**	,492**	-,395**	-,395*	-,395**	-,395**
	Знч.(2-сторон)	0	0,01	0		0	0	0	0	0,01	0	0	0	0	0	0	0	0,002
	N	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Дом-підк.	Кореляція Пірсона	-4,13*	,617**	,642**	-,588*	1	-,743*	-0,19	-,620**	,617**	,642**	-,588**	,409**	-,513**	-0,2	-0,2	-0,2	-0,19
	Знч.(2-сторон)	0	0	0	0	0	0	0,16	0	0	0	0		0	0,16	0,16	0,16	0,155
	N	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Сург-десург	Кореляція	,573**	-,419*	-,673*	0,67	-,743**	1	-0,12	,573**	-,419*	-,323*	0	-,74	,409**	-,359	-0,1	-,35	-0,12

[illegible]

